

Jaarboek Oud-Utrecht 2011

1813

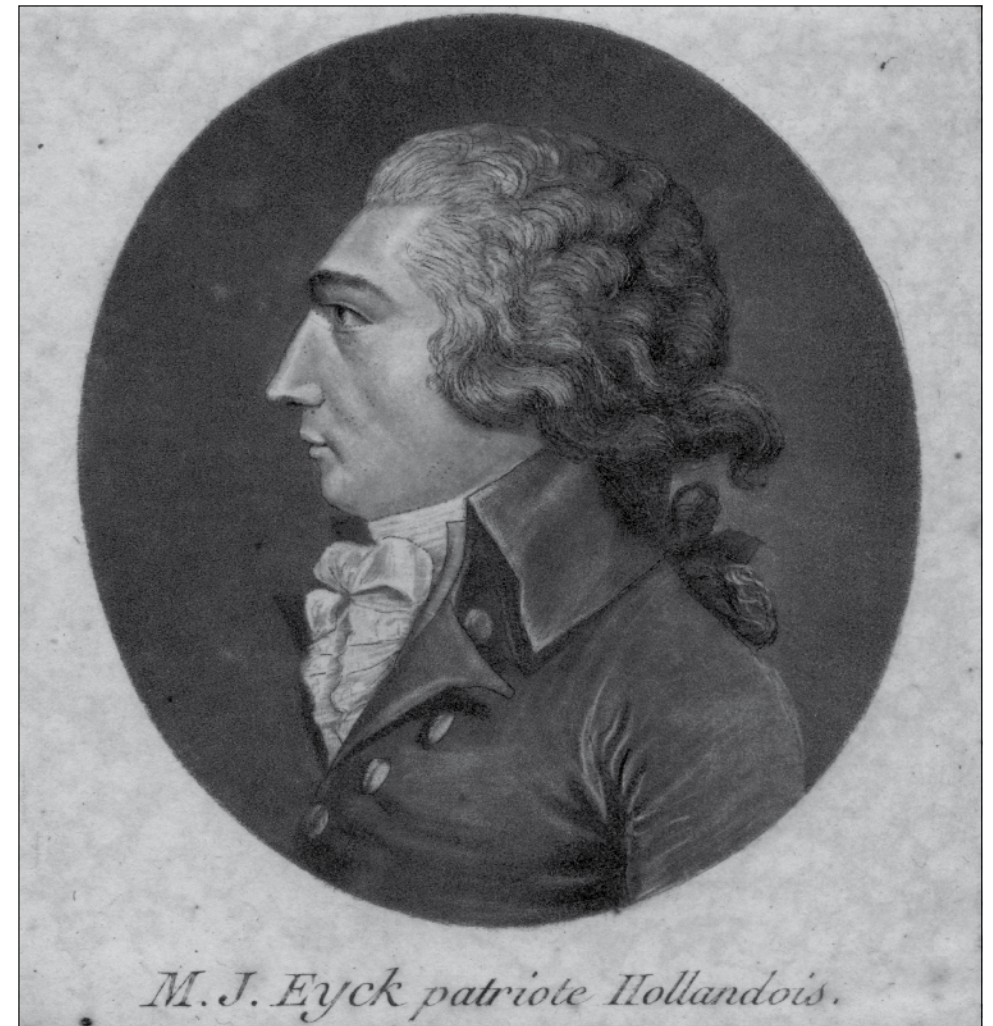
Het jaar 1813

Toen op 30 november 1813 de zoon van stadhouder Willem V vanuit Engeland naar Nederland overstak, was dat een beslissend moment in de geschiedenis van ons land. Bijna twintig jaar had hij in ballingschap geleefd, nadat de Franse troepen in 1795 de Republiek van de Oranjes hadden 'bevrijd' en de Bataafse Republiek werd uitgeroepen. Nu zou hij een nieuw koninkrijk vestigen en tot 1840 aan de macht blijven.

De periode als republiek was gepaard gegaan met politieke verscheurdheid en machtsgrepen. De Franse bondgenoot greep een aantal malen in en in 1806 op wel zeer ingrijpende wijze. Napoleon, die de revolutie in gidsland Frankrijk tot afgerond had verklaard en zichzelf als keizer had uitgeroepen, voerde een sterk centralistisch bestuur in. Hij dwong ook de Bataven een eenhoofdige leiding te aanvaarden. Die post werd eerst door Rutger Jan Schimmelpenninck bekleed, maar na zijn gedwongen aftreden, maakte hij in 1806 plaats voor Lodewijk Napoleon, de broer van Bonaparte, die nu als koning van Holland werd aangesteld.

Napoleon hoopte dat zijn broer de onwillige Nederlanders beter in het Franse gareel zou krijgen. Hij eiste met name geld en soldaten. Die laatste had hij nodig voor zijn Europese veldtochten, die nog steeds met succes werden bekroond. Lodewijk echter identificeerde zich sterk met zijn nieuwe onderdanen en kwam in botsing met zijn broer. Dat leidde tot zijn afzetting en de inlijving van Nederland in 1810 bij het Franse keizerrijk. De Franse taal, de Franse wetgeving en het Franse bestuursstelsel werden per 1 januari 1811 ingevoerd. De provincie Utrecht werd onderdeel van het Departement van de Zuiderzee en in twee onderprefecturen ingedeeld, ruwweg de west- en de oostkant van de provincie.

Hoofd van het Departement van de Zuiderzee, Antoine Philippe de Visser, graaf De Celles, was een harde bonapartist maar veel van zijn maatregelen werden getraineed door de onderprefect Van Tuyl van Serooskerken. De oorlogsomstandigheden veroorzaakten veel ellende onder de bevolking en de Franse dienstplicht drukte zwaar. Veel Utrechtse jongens trokken in de zomer van 1812 met Napoleon mee richting Moskou. Toen de Franse generaal in Rusland

Maurits Jacob Eyck. Anonieme prent, eind achttiende eeuw. HUA, cat.nr 39476. M.J. Eyck was de zoon van Adriaan Hendrik Eyck, vroedschap van Utrecht. In 1777 kocht de familie de buitenplaats Eyckenstein bij Maartensdijk. Vader en zoon Eyck moesten vanwege hun patriotse sympathieën in 1787 vluchten. Bij terugkeer naar het vaderland in 1795 bleek hun Maartensdijkse bezit sterk te zijn verwaarloosd door muntmeester Van Naamen, die zijn kans schoon had gezien om het huis en park goedkoop aan te schaffen en door verkoop van bomen flink zijn eigen zak had gespekt (Immerseel, 2010, 20-25). Het kostte Maurits dan ook lange jaren om Eyckenstein te restaureren. Dat hij, als patriotse stadsbestuurder, intensief samenwerkte met de Oranjegezinde Ram, was typisch een teken des tijds.

verslagen werd, ging dat als een lopend vuurtje rond. De onoverwinnelijke was menselijk gebleken. Half oktober 1813 vond de Volkerenslag bij Leipzig plaats. Napoleon werd opnieuw verslagen en Russische soldaten naderden de Nederlandse grenzen. Op 28 november 1813 werd de stad Utrecht door deze troepen ingenomen. Woerden, bevrijd door een groep Oranjesoldaten, werd het toneel van een bloedbad toen de Fransen daar onverwacht terugkeerden.

Gijsbert Karel van Hogendorp, een conservatief die al lang pleitte voor een herstel van de onafhankelijkheid van Holland onder een Oranje, bleek in het geheim al enige tijd onderhandelingen te voeren met Willem Frederik, de zoon van stadhouder Willem V. Dat resulteerde in de overtocht op 30 november 1813. Op 1 december aanvaardde Willem de soevereiniteit. Een Algemeen Bestuur moest orde op zaken stellen. Het duurde nog maanden voordat het gehele grondgebied van de vroegere Republiek vrij was van Franse troepen.¹

Op 29 maart 1814 werd een nieuwe grondwet aangenomen. Daartoe waren uit heel het land mensen uitgenodigd in de zogenaamde vergadering der notabelen, waarvan de overgrote meerderheid voorstemde. Uit het Departement van de Zuiderzee waren 133 notabelen uitgenodigd. Nadat de oude Republiek was samengevoegd met België tot het Verenigd Koninkrijk kwam er een nieuwe grondwet. De soeverein werd op 16 maart 1815 koning Willem I.²

De grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden belichaamde eenzelfde centralisatiestreven als was ingezet onder de Bataafse Republiek. De Staten-Generaal vertegenwoordigden nu de hele natie, niet langer dienden ze als afvaardiging van de provincies. De Provinciale Staten waren niet langer soeverein. Uitvoerende taken berustten bij Gedeputeerde Staten. De gouverneur fungeerde als zetbaas van de koning en speelde een centrale rol. Hij moest voorkomen dat de provincies opnieuw zouden trachten autonoom te worden.

Het Provinciaal Bestuur van Utrecht ging bestaan uit 36 leden onder gouverneur Jan Maximiliaan van Tuyll van Serooskerken. Hij had zich na de slag bij Leipzig afgewend van zijn Franse broodheren, met wie hij het, als overtuigd Oranjeaanhanger, nooit heel goed had kunnen vinden. De Celles was weinig over hem te spreken: zo had Van Tuyll er een handje van zijn verplichte rapportages in een soort nietszeggende formule te vatten, waar de Franse machtshebber weinig mee op schoot. Van Tuyll was een aanvaardbare figuur en belichaamde continuïteit.³

Leidde de instelling van het nieuwe koninkrijk in 1814 tot grote wijzigingen in het lokale bestuur? De scherpe conflicten tussen patriotten en Oranjegezinden waren in het decennium na 1800 al flink gesleten. Probeerden baantjesjagers en radicalen tijdens de Bataafse Revolutie op politieke gronden tegenstanders uit te schakelen en hun functies over te nemen, de slechte ervaringen die daarmee werden opgedaan zorgden ervoor, dat steeds meer werd gekeken naar bestuurlijke bekwaamheid. Niemand zat te wachten op chaos. Toen stadhouder Willem V zijn aanhangers van hun eed van trouw ontsloeg, konden ook zij weer actief worden in het bestuur. Napoleon liet bij zijn machtsovername al duidelijk merken dat hij niet gediend was van partijconflicten. Dat betekende toenemende accommodatie van gematigde patriotten, gewezen radicalen en prinsgezinden. Die samenwerking ging steeds gemakkelijker naarmate er een nieuwe generatie van notabelen aantrad, die niet al te zeer belast was met een politieke erfenis. Toch was de periode na 1810 zeer onrustig. Hoe verging het de bestuurders van de steden, dorpen en provincie?

Noten

1 Homan, 1978, 165; Schama, 1989, 732 e.v.

2 Kossmann, 1976, 71.

3 Bruin, De, 1997f; Bornewasser, 1983; Kernkamp, 1913, 356.

Eerst de heren, vervolgens de burgers

De invloed van notabelen op het plaatselijk bestuur van Maarssen na 1813

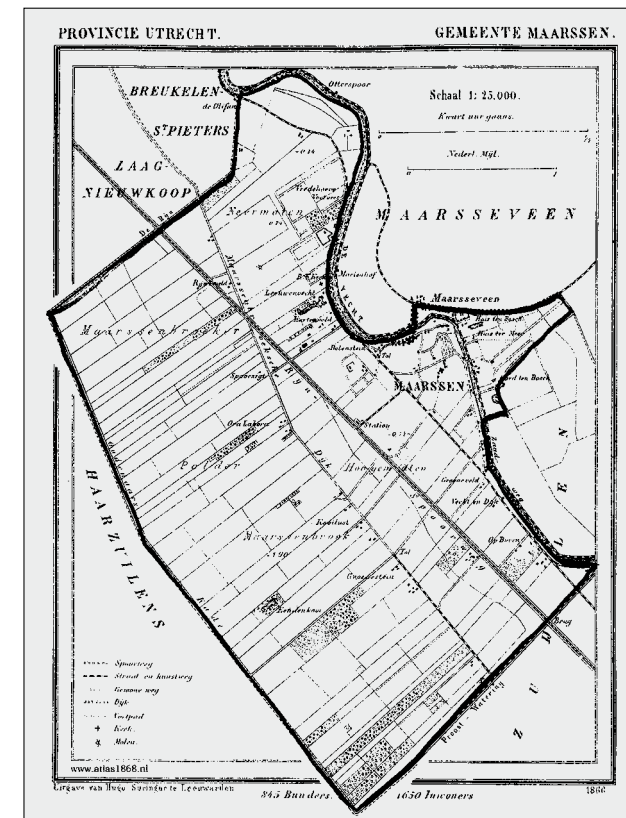
'Ik hoop dat in navolging van ons de andere heren ook zullen tekenen en vervolgens de burgers'.¹ Dit schreef Joan Huydecoper, ambachtsheer van Maarssveen in 1814 aan zijn broer Willem over een kerkelijke aangelegenheid. Willem was in het naburige Maarssen kerkmeester van de hervormde kerk. De Huydecopers, een in de zeventiende eeuw rijk geworden koopmansfamilie uit Amsterdam, hadden tot de Franse inval in de Republiek in 1795 vanuit hun buiten Goudestein hun ambachtsheerlijkheid uitgeoefend. Nu in 1814 de Fransen waren verdreven en koning Willem I als soeverein vorst was binnengehaald, lieten ze weer duidelijker van zich horen. Joan als heer, Willem als burgemeester van Maarssveen.

De zienswijze van Joan Huydecoper dat de heren, de notabelen, een voorbeeld waren voor de burgers was een tijd niet zo vanzelfsprekend geweest. De Franse revolutie en de inval van de Fransen in de Republiek had een andere visie gebracht: niet de heer, maar de burger maakte in de maatschappij en politiek de dienst uit. De burgers werden betrokken bij de politiek en opgeroepen voor de grondvergaderingen, de bijeenkomsten om afgevaardigden te kiezen, ook in Maarssveen en Maarssen. De belangstelling van de burgers voor die politiek hield echter, net als elders, slechts een paar jaar aan. Vanaf 1800 werden de heren notabelen alweer betrokken bij het dorpsbestuur. In Maarssen werd Willem Huydecoper samen met doctor Laurens Wetzler actief als kerkmeester en zetter van de belasting (schatter van de waarde van het onroerend goed). De 'heren' hadden na een paar jaar burgerrevolutie al weer invloed.²

Vanaf het moment dat Willem I koning der Nederlanden wordt, kent hij aan de adel en gegoede burgers op zowel landelijk als provinciaal niveau formeel veel invloed toe en bewerkstelligt zo een aristocratisering van het bestuur.³ De vraag is op welke wijze deze aristocratisering van het bestuur op lokaal niveau plaatsvond. Deze vraag is hier toegespitst op Maarssen: op welke wijze breidden na eind 1813 de Maarssense notabelen hun invloed op het bestuur uit? Wie vormden in de jaren na 1813 het plaatselijk bestuur en waarmee hield het bestuur zich bezig? Wie waren de notabelen die bij het bestuur waren betrokken en in hoeverre ging het om formele, in hoeverre om informele invloed?

'Met ommevande post wens ik geïnformeerd te worden'

Op 6 december 1813 ontvangt Theodorus van der Vliet, in de Franse tijd al schout en later maire van Maarssen, een brief van commissaris Van Tuyl van Serooskerken, die kort daarna tot gouverneur van de provincie werd benoemd. Deze riep hem op om in functie te blijven als president of hoofd van het bestuur van zijn gemeente. Met nadruk vermeldt Van Tuyl erbij dat de

De gemeente Maarssen. Uit: J. Kuyper, Gemeente-atlas van de Provincie Utrecht, Leeuwarden 1868.

financiën 'alsmede het verzekeren van het innen der Contributies een bijzonder punt van uw aandacht moet zijn'.⁴ De leden van de municipale raad, zoals het dorpsbestuur de laatste jaren had geheten, bleven ook aan, metselaar Nieuwenhuyzen, schilder Willigenburg, Jan Hageman en Laurens Wetzler. Wetzler was een nieuwkomer in Maarssen. Hij was in de Franse tijd vanuit Amsterdam aan de Vecht gaan wonen, eerst in Breukelen, later in Maarssen.

Het huis Hazenburg te Maarssen, bewoond door Laurens Wetzler van 1806 tot 1819. Wetzler, afkomstig uit Amsterdam, werd actief in Maarssen als lid van het gemeentebestuur, zetter van de belasting en lid van de schoolcommissie.

Het hoofd van het gemeentebestuur ontving meerdere keren per week missiven en circulaires uit Utrecht. Er stond het bestuur meteen heel wat te doen nu de Soevereine Vorst Willem I zijn besluiten via de gouverneur kenbaar maakte en uitgevoerd wenste te zien. De circulaires en missiven van de gouverneur bleven in hoog tempo komen. 'Uw gemeente is verplicht een contingent levensmiddelen te leveren voor de verzorging van de geallieerde legers'. De geallieerde legers waren de Pruisische en Russische troepen die over de Nederlandse oostgrens waren binnengetrokken en de Fransen tot hun aftocht hadden gedwongen. De lijst van levensmiddelen geleverd door het bestuur aan de Russische troepen over de maand december 1813 toont onder andere brood, pekelharing, kaas, brandewijn, wijn, vlees, worst en, heel bescheiden, twee paar laarzen. 'Hoe groot is het bedrag dat uw gemeente als supplement voor de aankoop van paarden heeft betaald?' Op de achterkant van de missive heeft iemand van het bestuur het alvast uitgerekend: 'f 250 betaald; de gemeente heeft f 219.40 teruggekregen, dus te min f 30.60'. De ietwat gebiedende toon van de gouverneur blijft doorgaan als hij aanmaant tot het nemen van maatregelen tegen de overlast die de grote hoeveelheid sneeuw geeft. De sneeuw hindert de passage van militaire transporten.⁵

Een enkele keer stuurde de burgemeester rechtstreeks een brief naar de commissaris-generaal van het Russische en Pruisische leger: het was hem niet mogelijk wagens naar Utrecht te zenden. Van december tot januari had hij om de drie dagen het contingent van twee wagens geleverd. De meeste paarden waren door het verre reizen en de geleden ongemakken ziek geworden of zelfs gestorven. Daar kreeg Van der Vliet van de gouverneur een op paternalistische toon geschreven brief op terug. 'Met verwondering heb ik uit uw missive gezien dat u het contingent te leveren wagens hebt bezorgd, maar volgens de lijst van het wagenpark is in de gehele maand februari niet een enkele wagen aangekomen!' Van Tuyll schreef dat hij best inschikkelijk wil zijn, maar hij weet dat Maarssen minstens 60 paarden telt en dit dus 'zo zwaar niet kan vallen, vooral omdat de vrachten nu minder ver gaan en de paarden dus spoedig naar hun woonplaatsen terug zullen keren'.⁶ Dat de gouverneur zich belerend naar Van der Vliet uitte, past binnen de lijn die door het autocratisch systeem van Willem I werd uitgezet. De gouverneur was daarin de steunpilaar van het centrale gezag. Hij was persoonlijk verantwoordelijk voor het handhaven van wetten en reglementen. Het bestuur van de gemeenten was daarom aan zijn controle onderworpen.⁷

'Ik bezwijk bijna net als Napoleon'. Het informele contact

Bij afwezigheid van Van Tuyll werd een schrijven door secretaris Krons ondertekend. Krons was Van der Vliet goed gezind, zoals blijkt in een klein briefje van februari 1814, waarin de secretaris om een ingevulde lijst van leveranties vraagt. Hij wil die graag vrijdag ontvangen omdat zaterdag 'de gansche boel in orde moet zijn' en eindigt er dan mee dat hij over de onvoorziene uitgaven een gunstige voordracht aan de gouverneur heeft gedaan.⁸

Krons had Van der Vliet waarschijnlijk eind januari nog bij de bierbrouwer Paulus van Bijlevelt op het huis Den Ham in Vleuten gezien. Beiden hadden een uitnodiging gekregen voor een vastenavondpartij bij Van Bijlevelt. Krons was wel aan een feestje toe schreef hij aan Van der Vliet: 'Ik hoop dat Madame Van der Vliet ook van de partij zal zijn. Ik reikhals naar een uitstapje uit hoofde dat ik mij bijna kapot werk en evenals Napoleon bijna bezwijk'.⁹

Van der Vliet kende Van Bijlevelt al sinds 1796. In dat jaar werden zij beiden gedeputeerde van de provincie.¹⁰ Dat zou vóór 1795 niet mogelijk zijn geweest aangezien zij katholiek waren en het tot dan toe voor katholieken verboden was om een overheidsambt te vervullen. De revolutie bracht hierin verandering door de vanaf dat moment geldende vrijheid van godsdienst.

Dat Van der Vliet als gast op Den Ham werd gevraagd, geeft enig inzicht in de sociale omgeving waarin hij soms verkeerde: de familie Van Bijlevelt was bekend om haar rijkdom en probeerde deze vermogensgroei om te zetten in statusverhoging. De familie wilde bij de traditionele provinciale elite horen.¹¹ De door handel en nijverheid rijk geworden families probeerden zich de juiste, traditionele distinctiekenmerken eigen te maken.¹² Kenmerken die bijvoorbeeld bij Willem Huydecoper al waren ingesleten, zoals blijkt uit de vanzelfsprekendheid waarmee met hem over een afspraak voor een jacht en over een bestelling van 150 flessen wijn wordt gecorrespondeerd.¹³

De betrokkenheid bij de provinciale politiek gaf Van der Vliet, die naast zijn bestuurlijke activiteiten notaris bleef, toegang tot de hogere kringen in de provincie. De door de revolutieperiode geboden stijgingskansen heeft deze plaatselijke bestuurder kunnen omzetten in een blijvende sociale verbetering.¹⁴ Door zijn contacten steeg hij boven het lokale uit en raakte bekend met de cultuur van de elite. Dat hij daar niet ongevoelig voor was, is ook af te leiden uit de aanschaf van een aantal luxe voorwerpen bij de grote verkoop van de 'magnifieke boedel' van de joodse rentenier David de Pretto in Maarssveen in 1813.¹⁵ Hij kocht daar ondermeer Japans porselein ('une garniture de japon a cinq') en mooie glazen. De twee oud-gedeputeerden zagen elkaar in 1814 overigens niet alleen in informeel verband, de in februari opgerichte Landstorm bracht hen ook formeel bij elkaar.

De Landstorm

Op 2 februari 1814 werden alle weerbare mannen tussen 17 en 50 jaar opgeroepen om zich in het logement De Zwaan, dat tevens dienst deed als gerechtshuis, in te schrijven voor de Landstorm. Dit was een ordedienst op militaire leest. Van der Vliet had de opdracht gekregen van de gouverneur om de mannen op te roepen. Dit reserveleger was bedoeld als ondersteuning van het reguliere leger om de plaatselijke veiligheid te garanderen. Drie weken later kon hij de lijsten van drie bataljons doorgeven. Maarssen en Breukelen vormden twee bataljons van tezamen 568 man, Tienhoven, Vleuten en Zuilen vormden samen een derde, kleiner bataljon. De leden kregen geen uniform, maar zouden herkenbaar zijn aan een groene tak op de hoed; de officieren door een band.¹⁶

De officieren werden, zoals overal in Nederland, uit de plaatselijke notabelen gekozen. De ambachtsheer van Maarssen, Diederik van Tuyll van Serooskerken, een neef van de gouverneur, werd luitenant-kolonel van het eerste bataljon, Van der Vliet kapitein. J.G. van Nes, op dat

Maarsseveen. Prent van Hermanus Schoute(n) (werkzaam 1746-1775) of Hermanus Petrus Schoute(n) (1747-1822), rond 1770. HUA, cat.nr 200698. Links van 't Zwarte Varken, de herberg met gerechtskamer te Maarsseveen, het lokaal voor de nachtwachten en de Landstorm in 1814.

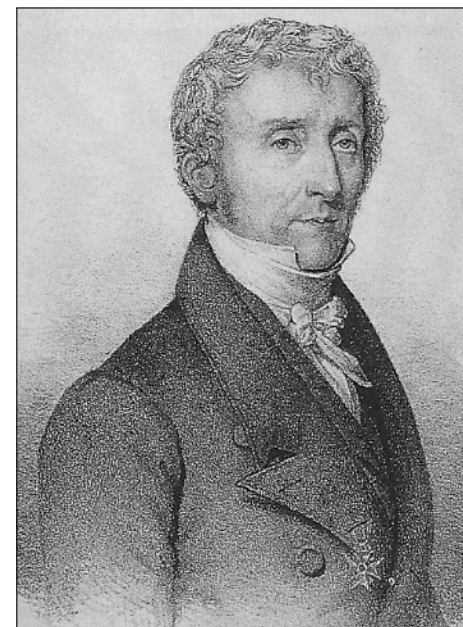
moment vrederechter in Maarssen, werd luitenant-kolonel van het tweede bataljon en Willem Huydecoper als burgemeester van Maarsseveen en Tienhoven majoor van het derde bataljon. Van Bijlevelt uit Vleuten behoorde tot de officieren van het tweede bataljon.¹⁷ De staf van officieren bestond verder uit de latere rentenier Gerrit Graafland (hij woonde op Weerestein te Nieuwersluis) en Ferdinand van Collen (hij woonde op Gunterstein te Breukelen). In het officierenkorps werden ook Jacobus en Johannes Dolmans benoemd. Jacobus Dolmans was een zwager van Van der Vliet. Vanaf 1816 zal hij jarenlang in het gemeentebestuur zitten. Johannes Dolmans was bierbrouwer. Frederik Hendrik van den Helm, familie van de notaris en vroegere schout van Maarsseveen Jasper van den Helm, behoorde eveneens tot de staf.

De staf van de plaatselijke landstorm is een afspiegeling van de mannen die er in de komende jaren, direct of indirect in het bestuur van Maarssen toe zouden doen. Luitenant-kolonel mr J.G. van Nes, in 1814 vrederechter, had zelfs een landelijk politieke carrière voor zich. In 1817 werd hij lid van de Tweede Kamer. Omdat hij zich zo fel uitliet over het financieel beheer onder Willem I werd hij echter in 1818 mede door toedoen van gouverneur Van Tuyll niet meer als kamerlid herkozen. Van Nes wordt als de belangrijkste en in ieder geval als eerste Utrechtse liberaal beschouwd.¹⁸

In Maarssen is hij ondermeer bevriend met Laurens Wetzler, zoals blijkt uit een krabbeltje van Wetzler aan 'amice' Willem Huydecoper. Wetzler schrijft daarin dat nu hij toch bij zijn vriend Van Nes langs gaat (deze woonde op het buiten Zuylenveld), hij het contract over een financiële afwikkeling van de overleden heer Van Loon mee kan nemen.¹⁹ Wetzler was in 1802 vanuit Amsterdam op de Vijverhof in Breukelen komen wonen. Toen zijn vrouw een jaar later tijdens een rit met een koets verdrong ging hij in 1806 in Maarssen op het buiten Hazenburg wonen.²⁰

Notabelen en vrienden

Toen in 1815 op een novemberavond bij de andere notaris van Maarssen, Jasper van den Helm en de jonge Frederik Hendrik bij hun huis Diependaal in Maarsseveen werd aangebeld, bevond Van den Helm zich in goed gezelschap. Willem Huydecoper, die in het nabij gelegen huis Doornburgh woonde, zijn 18-jarige neef Jan Elias Huydecoper, zoon van Joan, en Gerrit Graafland waren bij hem op bezoek. Een van de andere gasten was baron Alexander van Westerholt; hij bewoonde het huis Bolenstein. De twee dienstboden die na het aanbellen

Mr. J.G. van Nes. Tintlitho van P.W. van de Weijer, ca. 1830. HUA, cat.nr 105856. Van Nes, in 1814 vrederechter te Maarssen, werd in 1817 lid van de Tweede Kamer. Hij was de eerste, zo niet belangrijkste Utrechtse liberaal.

openden, kregen van een onbekende een brief overhandigd waarin van Van den Helm geëist werd dat hij binnen een kwartier duizend gulden in contanten of in goud of juwelen bij het hek van het naastgelegen huis Mariënhof moest neerleggen. Met zijn allen gingen ze naar buiten op zoek naar de afperser en wisten daar de man te pakken te krijgen. Willem Huydecoper maakte er als burgemeester een proces-verbaal van op.²¹

Het proces-verbaal beschrijft behalve het delict ook het sociaal contact van Jasper van den Helm, notaris en oud-schout van Nieuw-Maarsseveen, met de plaatselijke notabelen.

Zoals we bij Van der Vliet al zagen bood het ambt van notaris op het platteland kansen. Ofschoon naar opleiding lang niet zo hoog als een academisch geschoold persoon, de meeste notarissen leerden hun vak in de praktijk en aan de hand van vaste formulierenboeken, gaf het beroep maatschappelijk mogelijkheden. In de Franse tijd werden zowel Van der Vliet als Van den Helm schout van hun dorp, Van der Vliet blijft dit na 1813. Een vergelijking van hun notariële praktijkvoering laat zien dat Van den Helm meer notabelen als cliënt leek te hebben. Grote boedels werden vaker bij hem geveild. Hij pakte een verkoping ook groot aan: een gedrukte aankondiging van de verkoop van de 'magnifieke boedel' van De Pretto is daarvan een voorbeeld. Van den Helm beheerste bovendien de Franse taal. Gedurende de Franse tijd waren zijn aktes in het Frans geschreven, die van Van der Vliet altijd in het Nederlands. Wat de sociale contacten betreft, leek Van den Helm meer bij de plaatselijke aristocratie te horen.²²

Want ook al was die avond de heer van Maarsseveen, Joan Huydecoper, niet bij Van den Helm aanwezig, hij liet zich in zijn vriendschap voor hem niet onbetuigd, zoals blijkt uit een brief van Joan aan zijn broer Willem van oktober 1815. Vanuit Amsterdam liet hij hem weten dat hij vergeten was 'le nomination pour le jeune Van den Helm (en) place de Van Heel' naar Den Haag te sturen, maar dat hij dat die dag in orde zou maken.²³ Zekerheid om welke benoeming het zou gaan is niet te geven, maar genoemde Van Heel was Martinus Gousset van Heel, gemeenteraadslid van Maarsseveen. Joan Huydecoper behoorde tot de inner circle van de Amsterdamse elite en laat dit ook duidelijk weten aan zijn broer 'buiten' als hij hem een jaar eerder schrijft dat hij niet voor vrijdag naar 'buiten' kan komen vanwege een 'Heerenavondpartij in Felix [Meritis]'. Het lidmaatschap van dit chique genootschap was zeer toonaangevend. In de beslotenheid van de eigen kring hield men zich hier bezig met kunst en wetenschap, maakte muziek of genoot ervan. En men gaf partijen, zoals de genoemde Heerenavondpartij. Felix gold als zeer voornaam; heren en dames verschenen er alleen in groot tenue. De koninklijke familie bezocht er geregeld de concerten wanneer men in de hoofdstad was.²⁴ Bijna terloops vermeldt Joan zijn koninklijke contacten: hij was de avond tevoren ook nog op het paleis geweest.²⁵

Het Huis Doornburg werd in 1772 gekocht door Jan Elias Huydecoper (1735-1808). Zijn zoon Willem Huydecoper (1770-1832) bewoonde het huis als schout en later burgemeester van Maarssenveen. Foto Albert Speelman, 2003.

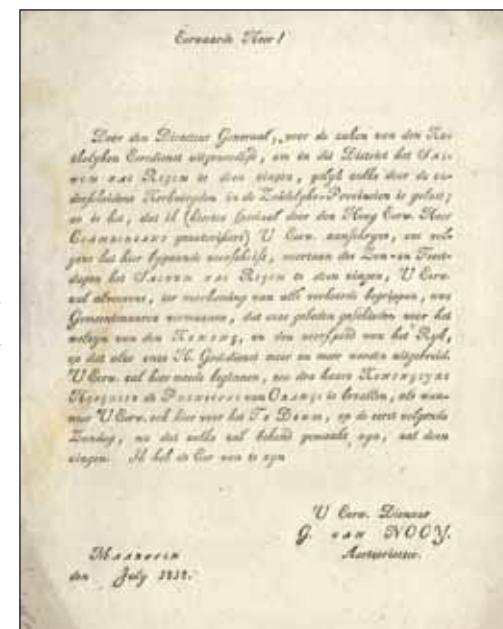
Voor koning, keizer en pastoor

In alle drukte van koninklijke besluiten kondigde Willem I in januari 1814 een algemene dank- en bededag aan die 'door de leraren der onderscheiden godsdienstige genootschappen' moest worden gehouden. In Maarssen was van de ongeveer 1350 inwoners de helft katholiek, de overige inwoners waren voor het merendeel hervormd; 92 inwoners waren joods. Van katholieke zijde was de animo voor de nieuwe vorst groot. Nadat Willem I tot Soeverein Vorst was uitgeroepen haastten zich de aartspriesters (zij waren de tussenpersonen tussen de nuntius in Munster en de pastoors in hun provincie) om hem een hulde te gaan brengen. De aartspriester van de provincie Utrecht, Gerardus van Nooy, woonde net als zijn voorgangers in Maarssen en was daar tevens pastoor. Om naar Den Haag te kunnen komen huurde hij voor vier dagen een 'Franse wagen'. De aartspriesters werden door de vorst goed ontvangen want de vicesuperior van de Hollandse Zending Luigi Ciamberlani schreef in februari 1814 aan Van Nooy dat nu 'betere tijden aanbreken'.²⁶ Toen de koning later dat jaar op weg naar Utrecht door Maarssen kwam, hield Van Nooy een toespraak 'vol gevoelens van hoogachting namens de Roomsche Katholieke Geestelijkheid'. In een concept refereert hij zelfs aan bisschoppelijke tijden en schreef over een welkom 'op den ouden Stichtse grond'.²⁷ De blijheid van het eerste moment hield overigens niet stand. Toen Van Nooy in 1816 een schrijven met het Koninklijk Besluit kreeg om in zijn kerk over te gaan 'tot het afsmecken van een gelukkige verlossing voor de prinses' reageerde hij dat 'Roomskatholieke geestelijken geen dominees zijn en zich zo niet mogen laten behandelen en dat zij, zeker nu de grondwet vrijheid van godsdienst waarborgt, zich niet meer door iedere burgemeester die hun een KB stuurt in het kerkelijke de wet voor (moeten) laten schrijven'.²⁸

Na de dank- en biddag werd een algemene feestdag aangekondigd vanwege de vrede die op 31 mei 1814 met Frankrijk was gesloten. Vanuit Utrecht werd verzocht 'om de blijde mare daags na ontvangst van de aankondiging onder andere door het luiden en spelen van de klokken en door het uitsteken van de vlaggen van de torens, publieke gebouwen aan de ingezetenen bekend te maken'.²⁹

Op 10 juni laat de burgemeester aan alle ingezetenen en 'opgezetenen' weten dat op 12 juni 's morgens de klokken zullen luiden van 7 tot 8 en 's middags ook nog twee keer. De vlaggen zullen worden uitgestoken van de toren en van de schepen en schuiten. Om aan dit 'blijde Vredesfeest, dat aan alle volken rust en welvaart zal brengen', nog meer luister

Brief van aartspriester Van Nooy over het zingen van gewijde liederen. Collectie RHC VV.

bij te zetten wordt de ingezetenen verzocht om 's avonds van 9 tot 12 uur hun huizen te verlichten.

Bij deze feestdag blijft het niet, want twee weken later kondigt de gouverneur een ander heuglijk evenement aan. De keizer van Rusland komt in Nederland en zal op 4 juli vanuit Amsterdam de provincie Utrecht aandoen en onder andere langs Maarssen komen. Het leek de gouverneur wel betaamelijk als er een aantal leden uit het plaatselijk bestuur bij wijze van welkom de keizer opwachten en een aantal hem uitgeleide doen. Van de landstorm wordt verwacht dat deze in twee gelederen langs de straatweg staat, te regelen door de luitenant-kolonel van het bataljon.

En natuurlijk moeten de klokken luiden en de vlaggen weer uit. De gouverneur verwacht ook vlaggen bij zoveel mogelijk 'particuliere huizen', die met groen versierd moeten worden.³⁰

Niet de burgemeester, maar Wetzler als lid van de commissie die de komst van de keizer gaat voorbereiden schrijft terug dat men meteen aan het werk gaat. Een vaandel maken zal op

deze korte termijn overigens niet meer lukken, meent hij en ondertekent om het geheel kracht bij te zetten met zijn titel. Op de brief van gouverneur Van Tuyll zijn links onderaan in de kantlijn de namen van de commissie genoteerd: Graafland en Wetzler, burgemeester Van der Vliet, Willigenburg en Nieuwenhuizen. Iemand heeft er op 5 juli bijgeschreven: 'voldaan'.³¹ De commissie voor de komst van de keizer was de eerste in de serie van commissies, die de komende jaren het gemeentebestuur zou bijstaan.

Gerardus van Nooy, aartspriester van de provincie Utrecht van 1810-1832. Steendruk naar tekening van B. Reidt, 1832. Collectie HUA. Vanaf 1800 was Van Nooy pastoor in Maarssen. De vrijheid van godsdienst stond bij hem hoog in het vaandel. Meerdere keren maakte hij bezwaar tegen een publieke bede voorgeschreven door Willem I: 'Een rooms-katholiek geestelijke is geen dominee'.

De vroedste en gegoedste inwoners

Twee jaar lang had het bestuur van de gemeente Maarssen de zaken geregeld zoals de gouverneur dat per geval eiste. Vanaf 1816 lag aan het gemeentebestuur het reglement op het bestuur ten plattelande ten grondslag. Diederik van Tuyll kreeg als bezitter van zijn heerlijkheid Ter Meer het voordrachtrecht van de schout, secretaris en ontvanger. Over lagere ambten kreeg hij het benoemingsrecht. Hij werd tevens in de nieuw ingestelde Utrechtse ridderschap toegelaten. De ridderschap was een van de drie standen waaruit de leden voor het provinciaal bestuur gekozen werden. Het stemrecht voor de provinciale Staten was op basis van census; in de provincie Utrecht moest men minstens 50 gulden belasting betalen om te mogen stemmen, om gekozen te kunnen worden 250 gulden.³² De gemeenteraad zou voortaan uit drie tot zeven leden bestaan, door de provinciale Staten voor negen jaar benoemd uit 'de vroedste en gegoedste inwoners'. De schout zou worden geassisteerd door twee assessoren of bijzitters.³³

Eerder werd al vermeld dat degenen die sinds 1811 in Maarssen in de municipale raad zaten, zoals de raad tijdens de Franse inlijving heette, na de bevrijding in 1813 als gemeenteraadsleden aanbleven: burgemeester Van der Vliet, schilder Wormt Jan Willigenburg, metselaar Bernardus Nieuwenhuyzen, Jan Hageman (zijn beroep is onbekend) en Laurens Wetzler. Laatstgenoemde zien we niet meer terug in de nieuwe raad van 1818. Dan is de raad uitgebreid met schipper Gerrit Wilbers, scheepstimmerman Gerardus van Hulst en timmermansbaas Jacobus Dolmans. Zij behoorden allen tot de 53 stemgerechtigden van de 1237 inwoners van Maarssen die het bedrag van 50 gulden aan belasting konden betalen. In Maarssen was het percentage van ruim 4% stemgerechtigden iets hoger dan het gemiddelde van 3% in andere plaatsen in de provincie.³⁴

Voor de eerste vergadering van de nieuwe gemeenteraad op 8 januari 1818 had schout Van der Vliet de heer van Maarssen uitgenodigd, maar die bleek verhinderd. De raad hield wel rekening met Van Tuyll door af en toe bij een beslissing op te tekenen dat 'daarop in te nemen (is) de gedachte van de heer van Maarssen'.

Het gemeentebestuur kreeg meer en meer te maken met de opdracht om een reglement of wet, soms al uit de Franse tijd, uit te voeren. Het innen van de belasting, met hulp van de zettters, bleef bovenal een belangrijke taak. De politiek was zich echter sinds de Franse

tijd steeds intensiever met het leven van de burgers gaan bezighouden. De burger was daarmee afhankelijker van de politiek geworden, maar de staat bekommerde zich ook meer om de gezondheid, het welzijn en de beschaving van de inwoners.³⁵ Het naar zich toetrekken van dit gezag hield tevens een hiërarchische verhouding van gebod en toezicht in.³⁶ Om een goed toezicht op de uitvoering van het beleid te hebben werden plaatselijke commissies ingesteld. De invulling van die commissies geeft een goed beeld van de bestuurlijke cultuur van een vroeg 19^e-eeuwse plattelandsgemeente. In Maarssen waren het meestal mannen van welstand en deskundigheid, die zorgden voor het toezicht op de financiën, het onderwijs en de armenzorg.

Mannen van betekenis. De Zettters der belasting

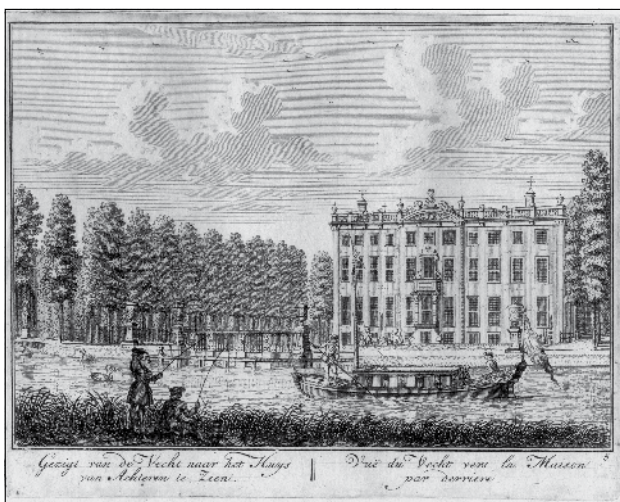
'In voldoening aan het besluit van u excellentie van 24 juni 1818 heb ik de eer tot zettters voor te dragen: de Heeren: Diederik baron van Tuyll van Serooskerken, Willem Huydecoper, Laurens Wetzler, Wernard van Beest (eigenaar van het huis Herteveld) en schipper Gerrit Wilbers'.³⁷ Dit college van zettters, ook wel verdelers genoemd, had sinds de nieuwe belastingwetgeving van Gogel van 1806 tot taak het schatten van de waarde van het onroerend goed en bepaalde vervolgens hoeveel belasting hierover betaald moest worden. De burgemeester was er verantwoordelijk voor dat zij bijeenkwamen. Van der Vliet nodigde hen elk jaar uit in De Zwaan, dat tevens dienst deed als gemeentehuis. De zettters legden weer verantwoordelijkheid af aan een controleur. Hun benoeming vond plaats op voordracht van de gemeenteraad. De zitting was voor vier jaar, maar ze werden vaak herbenoemd. In veel gemeentes werden raadsleden tevens lid van het college van zettters; in Maarssen waren de 'Heren' zettters. Het enige raadslid was schipper Van Hulst.

De grondbelasting werd bij repartitie of omslag geheven. De vereiste opbrengst werd door de provincie verdeeld over steden en dorpen, die elk voor hun deel moesten zorgen. Het stelsel van repartitie maakt van elke landelijke belasting in feite een lokale. In het repartitiesysteem ging het jarenlang om een gelijkblijvend totaal bedrag.³⁸ De grond in Maarssen werd zeer verschillend gewaardeerd. De zettters gaven bezitters van tuinen het hoogste tarief, f 500 per morgen, daarna aflopend in tarief boomgaarden, dan bouwland, bos en tot slot weiland voor f 150.³⁹

De zettters waren ook verantwoordelijk voor de heffing van 4% van de huurwaarde van een woning. Dit betrof alleen woningen die meer dan f 30 aan huurwaarde hadden. De bewoner werd belast ongeacht of hij huurder dan wel eigenaar was. De huurder moest de betaalde belasting maar zien te verrekenen met de verhuurder.

Tot slot droegen de zettters ook de zorg voor de personele belasting. Deze werd geheven op uiterlijke kentekenen van luxe, zoals dienstboden en paarden. Hier ging het alleen om de meer gefortuneerde inwoners. In 1817 werden in Maarssen 267 personen aangeslagen. Van hen waren er slechts zeven zo gefortuneerd dat zij 15 gulden of meer aan deze luxe-belasting betaalden. Onder hen Diederik van Tuyll, Wetzler, Van Westerholt en Graafland.

Met het recht van patent, een soort vergunning om een beroep, ambacht of nering te mogen uitoefenen, hadden de zettters eveneens bemoeyenis. Toen Van der Vliet en Van den Helm als notaris en Arends als dokter in 1819 werden aangeslagen, maakten zij verongelijkt bezwaar tegen de hoge klasse, waarin zij waren ingedeeld. Het tarief dat een patentplichtige moest betalen hing namelijk af van de klasse waarin hij was ingedeeld. In hun bezwaarschrift gebruikten zij als argument dat de zettters van hun gemeente het met hen eens waren. Hun andere argument was dat 'doctor Arends zeer weinig praktijk had en twee of drie notarissen in een gemeente niet gelijk kunnen worden gesteld aan een notaris die als enige in een veel grotere gemeente zit en die meer aktes passeert en verkopen doet'.⁴⁰

Huis Ter Meer te Maarssen. Ets van H. de Leth, rond 1740. HUA, cat.nr 201619. Diederik van Tuyll van Serooskerken erfde als neef van Agneta van Lockhorst, vrouwe van Maarssen, het huis in 1787. In 1814 werd hij tot de Utrechtse Ridderschap toegelaten. Hij was heer van Maarssen tot zijn dood in 1840.

De Amsterdamse advocaat Gerardus Buys kocht in 1816 het Huis Ten Bosch in Maarssen voor zijn broer Johannes Buys, die hier tot zijn dood in 1838 woonde. Johannes Buys (1764-1838) was lid van de schoolcommissie in Maarssen vanaf 1818. Eerder had hij in Amsterdam, waar hij makelaar was, in het hoofdbestuur van 't Nut van het Algemeen gezeten. Hij zette zich actief in voor de armenscholen. Voor 't Nut heeft hij veel natuurkundige verhandelingen geschreven. Zijn schoolboek Gronden der natuurkunde is nog altijd antiquarisch te koop.

De leden van de schoolcommissie 'Ter bevordering van het nut der jeugd'

In oktober 1818 kregen de hervormde onderwijzer Jan Mulder en de katholieke Jacobus Krijns een brief van Van der Vliet. De schoolopziener van het 1^e district van de provincie Utrecht, de heer Arntzenius, wilde meer toezicht op het onderwijs van hun school. Hij wilde daarom een plaatselijke schoolcommissie benoemen, die de onderwijzers kon helpen en begeleiden.⁴¹ De Schoolwet van 1806, waarin voor het eerst eisen gesteld werden aan onderwijs en onderwijzers, schreef dit voor. Het besef dat het onderwijs aan vernieuwing toe was, had eind achttiende eeuw al tot ambitieuze doelstellingen geleid. Tot dan toe werd er 'school gehouden' in niet als zodanig herkenbare schoolgebouwen. In Maarssen werd het onderwijs aan 47 hervormde kinderen in het schoolmeestershuis gegeven, een pand dat in het bezit was van gemeenteraadslid Van Nieuwenhuysen. De katholieke onderwijzer Krijns had 56 leerlingen. Het waren eenmansschooltjes, met één lokaal, zonder rijen schoolbanken. Leerplicht was er niet, ook geen leeftijdsbepalingen, de één begon op vier- de ander op tienjarige leeftijd. De schoolmeester leerde zijn vak in de praktijk. Godsdienst, lezen en schrijven en rekenen waren de enige vakken op school.

Rond 1790 begon de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, een genootschap met een educatief karakter, met een aantal projecten de discussie over onderwijs naar zich toe te trekken. Bij het Nut kreeg onderwijs een nieuwe betekenis. Het ging niet alleen meer om het bijbrengen van godsdienstige plichten, maar ook om opvoeding tot lid van de maatschappij. Doordat er nu meer nadruk op de maatschappelijke betekenis van het onderwijs werd gelegd, werd er van de onderwijzers zelf meer scholing verwacht.⁴²

Hoe bijzonder zal het niet zijn geweest dat één van de vroegere hoofdbestuurders van 't Nut, Johannes Buys, in de schoolcommissie in Maarssen kwam. Laurens Wetzler werd als tweede commissielid benoemd. Van der Vliet had voor de schoolopziener nog geen geschikt commissielid van katholieke huize kunnen vinden.⁴³ Wetzler was als zetter van de belasting en als hervormd kerkmeester al een persoon met gezag. Buys kwam uit Amsterdam waar hij zijn geld had verdiend als makelaar. Vanaf 1816 bewoonde hij het Huis ten Bosch in Maarssen. Zijn broer, die advocaat in Amsterdam was, had dat voor hem gekocht.⁴⁴ Zijn leven lang had hij een maatschappelijke en (natuur)wetenschappelijke belangstelling gehad en vanuit 't Nut had hij veel gedaan voor de armenscholen in Amsterdam. Hij schreef een studieboek over natuurkunde, waarvan hij later nog een verkorte versie maakte omdat hij, zoals hij in het voorwoord schreef,

Inkomsten	uitgaven
Landrenten	240
Landrenten	120
Landrenten	20
Landrenten	120
Landrenten	200
Totaal	500
	240
	20
	30
	30
	20
	20
	10
	40
	20
	100

Het kasboek van de Joodse gemeente in Maarssen. Collectie RHC VV. Foto auteur.

dit zelf gemist had toen hij als lector bij Felix [Meritis] les had gegeven.⁴⁵ Wellicht had Joan Huydecoper hem wel eens horen spreken. In 1817 werd hij lid van het Utrechts genootschap. De burgemeester schreef aan de twee onderwijzers dat zij mee moesten werken met de commissie en antwoord geven over de manier van onderwijzen en dat de commissie de scholieren vragen mocht stellen. 'Wees hen behulpzaam. Mocht uw school niet naar verwachting zijn, dan zult u zich daarnaar moeten schikken.'

Toen Krijns in 1822 overleed, gingen de katholieke leerlingen naar het schoolvertrek van Mulder en daardoor had deze onderwijzer in de wintertijd rond de 120 kinderen, onder wie 35 kinderen uit Maarsseveen.⁴⁶ Dit moet de aartspriester en pastoor Van Nooy een doorn in het oog zijn geweest, want hij had in 1820 een Roomsche Katholieke maatschappij in Utrecht opgericht, die scholenstichting en boekenverspreiding beoogde. Dit initiatief werd in echter Den Haag niet gewaardeerd en er werd in 1823 bij Koninklijk Besluit een einde aan gemaakt.⁴⁷

In de jaren na 1818 was nog niet veel veranderd. Na veel aandringen op verbetering door de provinciaal schoolopziener kon Van der Vliet in 1825 melden dat er twee schoolborden en een zangbord in de school waren en dat onderwijzer Mulder hulp had gekregen van ondermeester Doesburg.⁴⁸ De leerlingen werkten echter nog steeds aan dubbele schrijftafels, waardoor sommigen de onderwijzer niet konden zien en dat bemoeilijkte het nieuw ingevoerde klassikale onderwijs.

De leden van het Fonds van Weldadigheid. De armenzorg

In de Franse tijd was de aandacht van de staat voor de armenzorg veel groter dan voorheen, men sprak in termen als 'algemeen volksgeluk', maar het lukte pas onder Willem I om via wettelijke bepalingen de hulpbehoevenden te ondersteunen. Door de nieuwe grondwet werd een jaarlijks verslag van de staat van het armenwezen verplicht. Er kwam vanaf nu een administratief toezicht op de levenswandel van de onderdanen.⁴⁹

Veel arbeidersgezinnen balanceerden in de eerste helft van de negentiende eeuw op de rand van het bestaansminimum. Het geld ging op aan huur, aardappelen, roggebrood, zout, meel, olie, zeep, garen en tabak. Voor kleding, schoeisel, brandstof en geneeskundige hulp was nauwelijks geld over.⁵⁰ In bijna elke plaats was er wel een instelling voor armenzorg die uitging van de kerkgenootschappen of die een band had met de lokale overheid. De laatste was bedoeld voor alle geloofsrichtingen. Na 1815 werden deze instellingen omgezet in zogenaamde burgerlijke armenbesturen. Een verplichting om een armenbestuur in te stellen gold voor gemeenten vanaf 3000 inwoners.⁵¹ Overigens verplichtten Gedeputeerde Staten

de kleine gemeente Maarssen voor de armen te zorgen.⁵² In 1815 hadden daar twaalf ingezetenen het lidmaatschap van Weldadigheid, zoals het plaatselijk armenbestuur werd genoemd, aanvaard. De meeste namen zijn al bekend: Diederik van Tuyll, pastoor Van Nooy, schout Van der Vliet en Baron van Westerholt. Dominee Dirk Terveer was erbij en de president van het polderbestuur Anthony Backer (zomers bewoner van Vecht en Stein), ene M. Grunelius, A. Lijnslager en J.E. Ellis hadden zich ook aangemeld. Lid werd verder M. da Costa de la Penza, één van de 70 joodse inwoners. Voor het eerst zien we twee vrouwen actief betrokken bij het Maarssense maatschappelijke leven: de welgestelde weduwe Hachmeester, die het huis Vecht en Dijk bewoonde en de weduwe Hasselaar.⁵³ Van verzuiling was in 1818 nog geen sprake: de drie meest voorkomende religies, de katholieke, de hervormde en de joodse, waren tezamen in het Fonds vertegenwoordigd. De meeste leden van Het Fonds van Weldadigheid hadden of maatschappelijk aanzien of kenden een goede welstand.

Terwijl men bij het Fonds van Weldadigheid geen onderscheid naar religie maakte, deed het er voor de gemeentekas wel toe. Want, toen Gedeputeerde Staten kenbaar hadden gemaakt dat de gemeente de verplichting had om voor de behoeftige armen te zorgen, antwoordde Van der Vliet dat men zonder onderscheid bij de hervormde en roomse gemeenten heelmeeesters had aange-steld 'om armen en zieken met vereiste nauwkeurigheid en wetenschap te behandelen'. Zij hadden ook recht op geneesmiddelen 'om niet'. Het was voor deze armen niet verplicht om lid-maat van de kerk te zijn. Hij maakte echter scherp onderscheid bij de leden van de joodse gemeente. Voor hen waren de heelmeeester en de geneesmiddelen niet bedoeld, 'omdat zij zelf niets aan hun armen gaven'. Ze konden wel een beroep op het Fonds van Weldadigheid doen.⁵⁴ Vier jaar eerder, in 1814, had de joodse gemeente nog een armenkas gekend, want toen stond op de begroting f 20 voor de armenkas. Het tekort op de begroting was toen echter al bijna 50%. Overigens wist de joodse gemeente in datzelfde jaar wel het bedrag op te brengen dat nodig was om de joodse Mariane van Zevenster in het Dolhuis in Utrecht te laten opnemen. In overleg met de burgemeester had de gouverneur besloten dat die kosten door de joodse gemeente moesten worden opgebracht. Bijna de helft van de leden van de joodse gemeente betaalde hieraan mee.⁵⁵

Conclusie

Onder koning Willem I nam de bemoeienis van de gouverneur van de provincie met het doen en laten van het gemeentebestuur van Maarssen sterk toe. Met zijn missiven over reglemen-ten en wetten liet de gouverneur het centrale gezag van de koning in de gemeente gelden. Het toezicht op de uitvoering van die reglementen en wetten werd aan plaatselijke commissies overgelaten. Van de meeste commissies maakte de burgemeester deel uit, in een enkel geval een gemeenteraadslid. Behalve bestuurlijke ervaring en deskundigheid was welstand een reden om tot een commissie toe te treden. De meeste commissieleden bewoonden een bui-tenhuis, betaalden een hoger bedrag voor de luxe-belasting dan gemiddeld of waren van adel. De notabelen hadden op deze manier invloed op het gemeentebestuur. Het bijzondere aan Maarssen was dat er vanouds veel buitens waren, waar ook in het begin van de 19^e eeuw nog vanuit Amsterdam gegoede en ontwikkelde burgers naar toe trokken. Via commissies werden zij betrokken bij het maatschappelijk welzijn van Maarssen.

Ondertussen wisten sommige plaatselijke bestuurders hun door de Franse tijd geboden sociale stijging om te zetten in een blijvende maatschappelijke verbetering. Hiervan is burgemeester Van der Vliet een goed voorbeeld. Als katholiek had hij in de revolutieperiode zijn kans gekregen in de provinciale politiek en zo raakte hij bekend met de wereld van provinciaal notabelen.

Huydecoper had niet helemaal ongelijk: onder Willem I koos men geregeld eerst de heren en de burgers kwamen daarna.

Noten

- 1 HUA, Familie Huydecoper (67), 688.
- 2 RHC VV, Gerecht Maarssen, 1614-1813, 79.
- 3 Aerts, 1999, 65.
- 4 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 98; subtitel: 102.
- 5 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 99 en 101.
- 6 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 98-101.
- 7 Santen, Von, 1997, 115.
- 8 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 109.
- 9 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 100.
- 10 Strengers, 2011a, 21.
- 11 Bruin, De, 1986, 211.
- 12 Bruin, De, 2009, 70.
- 13 HUA, Familie Huydecoper (67), 688.
- 14 Vergelijk Bruin, De, 1986, 290.
- 15 RHC VV, Notariële Archieven Maarssen, 1700-1897, 1309.
- 16 www.legermuseum.nl
- 17 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 109.
- 18 Santen, Von, 1997, 123.
- 19 HUA, Familie Huydecoper (67), 688. De schoonmoeder van Joan Huydecoper was Maria Cornelia van Loon.
- 20 www.hughenoltz.com/brieven. Noot bij huwelijksgedicht uit het archief van de familie Hugenholtz.
- 21 HUA, Familie Huydecoper (67), 700.
- 22 Zijn vader, een fervent patriot, was in 1787 naar Amsterdam gevlucht. Hij heeft nog even zijn rehabilitatie meegemaakt, nadat hij tot schout van Nigtevecht was benoemd. Zie Strengers, 2011a, 18.
- 23 HUA, Familie Huydecoper (67), 688. En of hij 'la nouvelle que Paris' had gehoord, 'mais on ne dit rien de Napoleon'.
- 24 Aerts, 2006, 169-171.
- 25 HUA, Familie Huydecoper (67), 688.
- 26 *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, 39 (1913) 17.
- 27 *Ibidem*.
- 28 *Idem*, 59.
- 29 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 102 (mei 1814).
- 30 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 102 (mei 1814).
- 31 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 102 (juni 1814).
- 32 Vogelzang, 2009, 143.
- 33 Santen, Von, 1997, 111.
- 34 Vogelzang, 2009, 147.
- 35 Aerts, 1999, 8.
- 36 Prak, 1999, 316.
- 37 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 267 (nr 19-21; 1818).
- 38 Elias, 2005, 76.
- 39 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 267 (nr 1; 1818).
- 40 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 267 (nr 62).
- 41 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 267 (nr 24).
- 42 Kloek en Mijhardt, 2001, 284-285.
- 43 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 267 (okt. 1818).
- 44 Zwart, De, 2003, 128.

- 45 Aa, Van der, deel 2-2, 1668.
- 46 Dekker, 1984, 90.
- 47 Jong, De, 1997, 165.
- 48 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 121 en 122.
- 49 Prak, 1999, 300.
- 50 Loo, Van, 1981, 415.
- 51 Loo, Van, 1981, 421.
- 52 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 125 (febr. 1819).
- 53 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 267 (nr 18 en 22; 1815).
- 54 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 125 (febr. 1819).
- 55 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938. 104 (1814).

Willem H. Strous

Rhenense bestuurders tussen 1803-1815 aan het pluche geplakt

Napoleon was ontevreden met de gang van zaken in het koninkrijk Holland en vooral met de manier waarop zijn broer er de zaken regelde. In juli 1810 lijfde hij Holland daarom bij Frankrijk in. De Franse wetgeving werd op 1 januari 1811 ingevoerd. De gemeenten werden bestuurd door een maire, bijgestaan door zijn adjoint (adjunct) en geadviseerd door een conseil municipal (raad der municipaliteit). Frans werd de officiële taal, maar die werd niet door iedereen gesproken of geschreven, ook niet in Rhenen.

Hoe zouden de Rhenenaren al deze bestuurlijke veranderingen hebben ondergaan? In amper twintig jaar tijd van stemhebbende stad in het gewest Utrecht in de Republiek der Nederlanden onder een stadhouder, met een getrapte invloed in de Staten-Generaal, naar één van de vele provinciestedjes in het Koninkrijk der Nederlanden zonder enige invloed buiten de gemeentegrens. Sterker nog, de ene missive na de andere daalde neer op de Rhenense burelen met meestal het dringende 'verzoek' om antwoord binnen veertien dagen. Wat voorgoed verloren was gegaan in deze twee decennia was de zelfstandigheid.

Rhenen in de Bataafs-Franse Tijd

Rhenen kreeg in 1803 een Reglement voor het bestuur van de stad, nadat het concept door het departementaal bestuur 's Lands van Utrecht op 10 augustus 1803 was vastgesteld.¹ Rhenen zou bestuurd worden door vijf personen die ten minste 25 jaar oud moesten zijn, stemgerechtigde burgers waren, te goeder naam en faam bekend stonden en - en dat was belangrijk - bekend moesten zijn met de aangelegenheden van de stad omdat ze er geboren waren of er ten minste drie jaar moesten hebben gewoond. Ze mochten niet met elkaar verwant zijn of verzwagerd, en godsdienstleraren, schoolmeesters, justitiërende officieren en leden van de raad van rechtspleging, beter bekend als schout en schepenen van het gerecht, waren uitgesloten van verkiezing, evenals welke ambtenaar ook.

Zegel van Steven Camp, drost van het Eerste Kwartier Amersfoort, Departement Lande van Utrecht. RHCZOU, Stadsbestuur Rhenen, 1337-1851 (152), 442a, 3 februari 1808. Foto Collectie Strous.

Silhouet van Jacob van Maanen Adzn, 1752-1822. Onbekende kunstenaar. Foto Collectie Strous.

De toenmalige vertegenwoordigers gaven blijk van historisch besef, want de al eeuwen in Rhenen gebruikte datum van Sint Petri, 22 februari van ieder jaar, bleef gehandhaafd als de dag dat leden van het stadsbestuur moesten aftreden, te beginnen op 22 februari 1805. Aftredende leden zouden altijd herkiesbaar zijn. Het gemeentebestuur koos uit zijn midden een voorzitter die twee maanden zou aanblijven, waarna zijn plaatsvervanger hem zou opvolgen. Iedere twee maanden zou een nieuwe plaatsvervanger worden benoemd. Iedere veertien dagen werd er 's maandags om tien uur vergaderd, buitengewone vergaderingen niet meegerekend.

Maar nog geen twee jaar later, in maart 1805, werd de door de Bataafse gezant in Parijs, Rutger Jan Schimmelpenninck, uit Frankrijk meegenomen kant-en-klare grondwet zonder problemen door het Wetgevend Lichaam in Den Haag aangenomen. De decentralisatie van het bestuur zoals die vóór 1795 had gefunctioneerd en in 1801 weer gedeeltelijk was ingevoerd, werd nu voorgoed vervangen door een eenheidsstaat. Zo kwamen er centraal opgestelde reglementen voor de departementen en voor de gemeentebesturen. Heel belangrijk, ook voor Rhenen, was het door Gogel, secretaris van staat voor de financiën, in 1806 voor het hele land ingevoerde uniforme belastingstelsel dat in de plaats kwam van de vele onderling verschillende gewestelijke belastingstelsels waarover Rhenen als derde, stemhebbende stad in het Utrechtse eeuwenlang zijn zegje had mogen doen.

De Bruin stelt dat in juni 1806 de pre-revolutionaire toestand feitelijk werd hersteld.² Zo niet in Rhenen. Daar zaten al lang vóór die tijd leden van de bekende families in het bestuur. Er was slechts één vreemde eend in de bijt. De patriotse oudgediende J. van Manen Azn was vanuit Utrecht gearachtereerd als schout van Rhenen en richter in de Mars, de polder tegenover Rhenen in de Betuwe die toen nog een eigen rechtspraak had en tot het gewest Utrecht hoorde. Toen hij in 1822 overleed, werd de aangifte gedaan door zijn goede vrienden Hendrik Huibert van Deventer, burgemeester, en Johannes Christiaan Paulus Eliza Menso.

Die goede verstandhouding was er niet altijd geweest. In het begin van zijn verblijf in Rhenen waren er nogal wat wrijvingen geweest, meestal competentiegeschillen tussen het stadsbestuur en schout en schepenen. Eén daarvan, over het kisten en begraven van drenkelingen en het transporteren van krankzinnigen, liep zo hoog op dat Van Manen zich in oktober 1808 bij de minister van Justitie beklagde over het gemeentebestuur.³ Via de landdrost en de drost van het Tweede Kwartier in Amersfoort, Steven Camp, kwam Van Manens brief terug in Rhenen bij het bestuur met verzoek om weerwoord. De drost, gevraagd om te bemiddelen, slaagde er

niet in om de partijen tot elkaar te brengen. De kwalificaties van Camp, toch ook een oudgediende collega-patriot, over Van Manen liegen er niet om: 'dat de Hoofdschout een man is, die al wat hem omringt als vijand beschouwt, en die zich verbeeldt, dat al wat hem omringt, alleen tracht hem te dwarsbomen. Zo men (= het stadsbestuur) de macht had zou men hem zeker verbannen'.⁴

Al eerder, in augustus 1806, was er een kwestie geweest over de heer J.H. Broers, inwoner van Rhenen, die zonder toestemming van het gemeentebestuur gepoederd haar droeg, een gebruik van vóór de Bataafse Republiek.⁵ Het bestuur droeg Van Manen op om als schout op te treden, wat deze weigerde. Broers, secretaris van de Mars, had hem, als richter van de Mars,

toestemming gevraagd en deze gekregen. Het gemeentebestuur ging met dit antwoord niet akkoord en meldde dit bij de Raad van Financiën, omdat dit strijdig zou zijn met de ordonnantie op het Middel van Patent, de belasting op het uitoefenen van een ambt of beroep.

Nog weer eerder, in maart 1803, toen Van Manen pas kort in Rhenen was, moest het Departementaal Bestuur Utrecht tussenbeide komen door het gemeentebestuur op te dragen aan de hoofdschout jaarlijks 100 ton turf te leveren, sinds eeuwen één van de emolumenten van dit ambt.⁶

Uit deze voorbeelden komt toch wel naar voren dat de oude regentenfamilies in Rhenen het niet op prijs stelden dat een doorgewinterde patriot van het eerste uur⁷ bij hen werd gedropt om recht te spreken. Maar de geschillen zijn blijkbaar later toch bijgelegd, want Van Manen bleef tot zijn dood in 1822 vrederechter.

Rhenen in het Koninkrijk Holland

Toen ook in Rhenen bekend werd dat Lodewijk Napoleon zijn residentie in Utrecht zou vestigen, besloten de Rhenense bestuurders om niet achter te blijven bij de andere steden en gemeenten in de provincie Utrecht om de koning met zijn besluit te feliciteren. Ze wilden hem daarbij ook de positie van de stad onder ogen brengen en om zijn bijzondere bescherming vragen. Er was echter één probleem en dat was dat niemand de taal van het hof machtig was. De secretaris kreeg opdracht om met de landdrost te overleggen hoe dit aan te pakken. De landdrost was zo vriendelijk om de minister van Binnenlandse Zaken, Mollerus, te vragen of de complimenten van het bestuur aan zijne majesteit wel per missive konden worden overgebracht. De minister was van oordeel dat dit niet gepast was en daarom zou de landdrost trachten zelf de opvatting van de koning hierover te vernemen en de secretaris hierover te informeren. In de archieven is niet overgeleverd hoe het is afgelopen.

De leden van het stadsbestuur in die dagen waren Menso Johannes Menso, Dirk Roelofs, Huijbert Jan Roghair, Constantinus van Holst, Dirk Sandbrink. Secretaris was Jan Smith en klerk Hendrik

Scheiding van kerk en staat? Het Rhenense stadszegel op de omslag van de Evangelische Gezangen om nevens het Boek der Psalmen bij den openbaren Godsdienst gebruikt te worden, 1807. Foto Collectie Strous.

Huibert van Deventer. Niemand van hen sprak Frans en dat werd vooral later, in 1811, toen Frans de officiële taal werd, een groter probleem. Men kon in deze blijkbaar ook geen hulp verwachten van leden van dat andere bestuur in Rhenen, de dijkgraaf en heemraden van de Dijkstoel van de Rhenense Nuede en Agterbergse Hooijlanden en het Dijkbestuur van den Stichtsche Grebbendijk: dijkgraaf Jacob van Manen, de hoofdschout, heemraden mr. Jacob Haksteen⁸, Menso Johannis Menso, Constantinus van Holst, Hendrik van Ommeren, Dirk Sandbrink, en secretaris en cameraar Jan Henricus Broers.

Dat men de toestand van Rhenen graag onder de aandacht van de koning wilde brengen, mag blijken uit de noodgrepen die het stadsbestuur moest toepassen om de financiën rond te krijgen. Op 14 mei 1807 waren enkele leden van het gemeentebestuur en enkele gecommiteerden uit de burgerij in het stadhuis aanwezig, te weten H.J. van Deventer, Huibert van Ommeren, C. Roghair, Roelof van Noort en Anth. van Spanje. De hele vergadering was gewijd aan de financiën van de stad. Officieel was er sinds 1795 een scheiding tussen staat en kerk, maar tot Rhenen was dit tien jaar later blijkbaar nog niet doorgedrongen. Besloten werd namelijk dat de stadskas ieder jaar uit de kas van de kerk met f 1.300 zou worden aangevuld. Omdat de diaconie, door de wijziging van het belastingstelsel, het oortjesgeld van f 94.5.00 (94 gulden 5 stuivers) uit de staatskas moest missen, moest de kerk ook dat jaarlijks, en wel op 12 augustus, aan de diaconie betalen. Dat alles werd besloten omdat men veronderstelde dat de kerk door de hogere opbrengst van de verpachtingen, in vergelijking met voorgaande jaren, er jaarlijks f 1.500 op vooruit zou gaan.

Wat hier opvalt, is dat de kerkenraad niet aanwezig was toen er over hun geld werd beslist. Tenzij Huibert van Ommeren, dat jaar één van de vier ouderlingen namens het gemeentebestuur, met twee petten op in deze vergadering aanwezig was. Hoezo scheiding van kerk en staat?

Ook de leden van het gemeentebestuur droegen echter hun steentje bij in het oplossen van de financiële problemen. Ze besloten dat zij niet langer de f 600 uit de consumptieve middelen (= belasting op o.a. levensmiddelen) onder elkaar zouden verdelen. Omdat echter niet van hen gevegd kon worden dat ze de werkzaamheden gratis zouden doen, zou er een vergoeding worden betaald van 1½ stuiver per gulden op de jaarlijkse verpachting van het hooigras (men noemde dit een bagatel die in het stadsreglement zou worden opgenomen).

Men bleef zoeken naar oplossingen voor de benarde financiële situatie. Op 12 september 1808 deed de raad Menso verslag van zijn besprekingen met de landdrost in Utrecht over het aanbieden van het Koningshuis tot Koninklijke of Militaire Kweekschool voor verlaten of ouderloze kinderen.

Bij koninklijk decreet van 29 juli 1808 nr. 21⁹ had Lodewijk Napoleon een instelling opgericht voor alleenstaande jongeren of wezen, in de leeftijd van 0 tot 18 jaar, verdeeld over vier

klassen. De eerste klasse was voor de allerjongsten, de vierde klasse was voor de oudsten. De jongens zouden naast de normale opvoeding ook een militaire training krijgen. De landdrost had Menso geadviseerd een request in te dienen bij koning Lodewijk Napoleon om Rhenen in aanmerking te laten komen voor het onderbrengen van één van de vier klassen. Voor de 1e en 2e klasse was namelijk reeds voor Utrecht gekozen, voor de 3e klasse voor Den Haag, en voor de 4e klasse dacht men aan Austerlitz maar dat was nog niet definitief, dus Rhenen zou misschien nog een kans maken.

Men nam het advies van de landdrost over en stelde een request op. In het concept¹⁰ wees het stadsbestuur erop dat Rhenen, omdat het aan één van de grote wegen naar Duitsland lag, sinds jaar en dag te lijden had van de vele inkwartieringen.¹¹ Vele burgers waren daardoor tot armoede vervallen, 'verarmoed' zoals men schreef. Anderen, met name de gegoeden, die zich indertijd in Rhenen hadden gevestigd in de hoop lid te kunnen worden van een bestuur van een stemhebbende stad in de provincie Utrecht met invloed in het algemeen bestuur van het land, waren inmiddels teleurgesteld weer vertrokken. Als derde reden voor de slechte economische toestand van de stad werd aangevoerd dat er geen fabrieken waren of handelshuizen van enig belang. Er waren dus geen mogelijkheden om in de plaats van de langzamerhand verdwijnende welgestelde families nieuwe inwoners te lokken met uitzicht om lokaal hun fortuin te verdienen. Als gevolg daarvan stonden de grotere huizen leeg of werden voor zeer geringe prijzen verkocht. En als laatste werd aangevoerd dat bij de invoering van het nieuwe belastingstelsel alle ambtenaren van het ressort waaronder Rhenen behoorde in Wijk bij Duurstede werden gevestigd, zodat ook die bron om nieuwe inwoners te trekken de stad ontnomen was.

Men gaf een beschrijving van de grootte en inrichting van het voormalige paleis en van de ligging van de stad. Een groot aantal 'Koninklijke Kweekelingen' zou kunnen worden gehuisvest in een gebouw dat door de directe aanwezigheid van de rivier de Rijn een gunstige en gezonde positie heeft, en 'dus door gedurige vernieuwing van versche lucht en verdrijving van in grote etablissementen onvermijdelijke besmettingen van lucht ongemeen voordelig is gesitueerd'. Men wees ook nog op het heuvelige en 'bergachtige' terrein rondom de stad als uitermate geschikt voor de militaire oefeningen. Als het al jaren leegstaande en ten algemene laste komende gebouw geschikt gemaakt kon worden voor één van de vier klassen van de Kweekschool met de leermeesters en hun huisgezinnen, zou dit mogelijkheden voor nieuwe welvaart betekenen.

Lodewijk Napoleon heeft inderdaad het gebouw nog laten inspecteren, maar is op het voorstel niet ingegaan. Achterop het request is geschreven: 'Pour le moment il est impossible d'avoir egard à la demande. Par ordre du roi. R.G. de Tuijll, aide des Ceremonies, 14 oct. 1808.'¹²

Foto van een aquarel van het Koningshuis, 1808. RHCZOU, Stadsbestuur Rhenen, 1337-1851 (152), 442b. Foto Collectie Strous.

Rhena in Napoleons keizerrijk

Napoleon Bonaparte was niet tevreden met de manier waarop zijn broer Lodewijk Napoleon het volkje aan de Noordzee bestuurde. Bij keizerlijk decreet van 9 juli 1810 werd het Nederlandse grondgebied boven de grote rivieren als laatste ingelijfd bij het Franse rijk: 'la Hollande est réunie à l'Empire'.¹³ Het was het sluitstuk van de inlijving. Met ingang van 1 januari 1811 moest de inlijving ook administratief geregeld zijn. Er werd een gouverneur-generaal aangesteld ter uitvoering van beleid dat werd bepaald door de keizer en zijn ministers in Parijs. 'La Hollande' werd verdeeld in zeven departementen, elk onderverdeeld in arrondissementen, en die weer in kantons die waren samengesteld uit een aantal gemeenten. Rhena vinden we terug onder het Departement van de Zuiderzee, arrondissement Amersfoort, kanton Rhena, waaronder ook Amerongen, Darthuizen, Leersum, Renswoude, Scherpenzeel, Veenendaal Gelders en Veenendaal Stichts vielen.

Aan het hoofd van het Departement van de Zuiderzee kwam een prefect als opvolger van de tot 1811 fungerende landdrost. Deze prefect werd door Napoleon benoemd en zijn taak was het toezien op de nauwkeurige nakoming van de artikelen van 's keizers decreten, met name ten aanzien van de financiën, het burgerlijk bestuur en de militaire zaken. Vanaf 11 februari 1811 tot 16 november 1813 was A.P.F.G. Visscher, graaf van Celles, geboren te Brussel, de prefect van het departement. Het hoofd van een arrondissement was de onderprefect via wie elke correspondentie ging tussen de prefect en de gemeentebesturen: voor elke bestuurshandeling was goedkeuring vereist van de prefect. De onderprefect van Utrecht was J.M. van Tuyl van Serooskerken, de onderprefect van Amersfoort was (de voormalige patriot) Steven Camp die in 1811 werd vervangen door A.C. Snouckaert van Schauburg. De onderprefecten werden bijgestaan door raden van het arrondissement. In het Conseil du 4^e Arrondissement (dit is Amersfoort) vinden we tussen de namen van de 24 leden de namen van Van Maanen Azn en Menzo. Van Maanen is dan 50 jaar, geboren 11 augustus 1760, getrouwd, vijf kinderen, hoofdschout van Rhena, geschat inkomen 5.000 francs. Menzo, eveneens vermeld zonder voorletters, is ook 50 jaar, geboren 8 april 1761, getrouwd, rentenier/lid van de raad, geschat inkomen 6.000 francs.¹⁴

Vanuit Parijs werd Nederland in de kortste keren hervormd.¹⁵ Binnen een jaar was de rechtspraak gereorganiseerd, de burgerlijke stand ingevoerd, het metrieke stelsel geïntroduceerd en de overheidsfinanciën gesaneerd door verhoging van de belastingen, bezuinigingen op openbare werken, kortingen op de sociale zorg en tiërcering van de staatschuld, een door Napoleon in 1810 bepaalde reductie met tweederde van de rente op de staatsobligaties.

Samen met de strikte toepassing van het Continentale Stelsel zorgden deze maatregelen voor problemen. Dit Stelsel was een maatregel van Napoleon tussen 1806 en 1814 waarbij alle handel tussen het Europese continent en Engeland was verboden. Het meest ingrijpend voor de bevolking was de invoering van de conscriptie, de inschrijving voor de verplichte militaire dienst in het Franse leger. Het bleef echter over het algemeen rustig in het Arrondissement Amersfoort. Op 13 april 1811 kwam er een bericht van de onderprefect naar aanleiding van ordeverstoringen die zich blijkbaar elders voordeden.¹⁶ Hij drong erop aan de rust te bewaren omdat 'onze keizer heeft in het tegenwoordig ogenblik, meer als ooit, zijn doordringend oog op Holland gevestigd [...] en het is dierhalven zo wel uwe, als mijne pligt'.¹⁷

Ook in Rhena werden jongemannen opgeroepen voor opkomst in Franse militaire dienst. Dat blijkt uit een gepeperde rekening die de gezusters Vastrik naar het gemeentebestuur sturen. Ze brengen f 42.03.00 (42 gulden en 3 stuivers) voor vertering in rekening als in bijzijn van de onderprefect Snouckaert geloot wordt.¹⁸ Er zal best wel gemopperd zijn maar van onrust is geen sprake. Zouden de lotelingen allemaal een borrel hebben gekregen?

Het was duidelijk dat de bestuurders van Rhena niets meer te vertellen hadden buiten de plaatselijke besoeignes, veeleer waren zij uitvoerders van elders genomen besluiten.

Het poortgebouw van Lodewijk Napoleons paleis in de Wittevrouwenstraat in Utrecht, 2009. Foto Collectie Strous.

Op 31 maart 1811 komt er een brief van de prefect aan alle maires in zijn departement van de Zuiderzee. Hij wijst erop dat hij genoodzaakt is om zijn administratie in te richten zoals dat in de andere delen van het keizerrijk wordt gedaan. Dat houdt in dat hij de maires vele vragen zal toezenden die hij op zijn beurt heeft ontvangen van de Intendant van Binnenlandse Zaken en hij kan de Intendant niet antwoorden als de maires niet gereageerd hebben op de vragen. Hij eindigt met het dreigement dat als er een antwoord ontbreekt en hij daardoor zijn werk niet kan doen, hij verplicht zal zijn de naam van de nalatige ambtenaar door te geven aan de Intendant. De bestuurlijke elite werd hiermee gedegradeerd tot ambtenaren.

Graaf de Celles herhaalt zijn woorden op 21 augustus 1811 bij gelegenheid van de benoeming van maires, adjuncten en municipale raden: 'dat gij uwe gehegtheid aan het gouvernement zult doen blijken door de vaardigheid waarmee gij antwoorden zult aan de verschillende aanvragen die u door de Onder-Prefect zouden kunnen worden gedaan'.¹⁹

Volgens een lijst van ontvangen missiven zijn er in 1812 260 aanschrijvingen ontvangen in Rhena, bijna één per werkdag! Meestal moesten er ter beantwoording vragenlijsten en formulieren worden ingevuld. Zo weten wij nu dat er in oktober 1811 in Rhena 73 armen waren, maar geen bedelaars. Deze armen kregen een uitkering van 15 gulden per jaar of 6 stuivers per week. Die uitgaven werden gedekt door de inkomsten uit vaste goederen van 288 gulden, 731 gulden uit collecten in de kerk en 76 gulden uit aalmoezen en giften.²⁰

Op 2 december 1811 werd in Rhena geïventariseerd hoeveel tarwe, rogge, boekweit, gerst en haver er in voorraad was, nl. 54½ mud, 32¾ mud, 15¾ mud, 12½ mud en 50 mud. De belangrijkste eigenaar was Willem Budding met 30 mud tarwe, 12½ mud gerst en 50 mud haver.²¹ Budding had in het najaar 1805 de bierbrouwerij bij de Rijnpoort gekocht van de dames/erfgenamen Menso en vervulde in latere jaren diverse functies in het Rhenense stadsbestuur.

Verder weten we nu dat op de eerste zondag van december 1811 de verjaardag van de kroning van de keizer gevierd werd.²² In de kerk moest gebeden worden en een Te Deum gezongen, de klokken moesten geluid en de vlaggen uitgestoken worden en 's avonds was de stad geïllumineerd. Maar, zo schreef onderprefect Snouckaert vanuit Amersfoort, de zuinigheid moest wel in acht worden genomen. De maires moesten aan 75 francs genoeg hebben om de kosten te dekken, 'liefst nog minder'.

De beantwoording van al die brieven stuitte op problemen. In oktober 1811 verzocht het gemeentebestuur, naar aanleiding van teruggestuurde stukken die niet in het Frans waren geschreven, om stukken in de Hollandse taal te accepteren, want er was in de gemeente niemand aanwezig

om dat in het Frans te doen.²³ Zou deze bewering op waarheid berusten, of was hier sprake van lijdelijk verzet? Op 26 oktober 1811 namelijk maakte de raad afspraken om, zodra zeker was dat Napoleon en zijn echtgenote door Rhenen zouden reizen, zich te verzamelen bij het nieuwe logement (onbekend is welk) in de stad om vandaar Zijne Majesteiten op een 'convenabele' plaats tegemoet te gaan. De heer Sevenhuisen, lid van de raad, werd verzocht een korte toespraak aan Zijne Majesteit voor te bereiden omdat hij in de Franse taal het meest ervaren was.

Rhenen in de overgang naar het Koninkrijk der Nederlanden

Omdat de notulen van het gemeentebestuur van Rhenen van juli 1812 tot en met december 1813 ontbreken, is ons niet veel bekend over deze laatste anderhalf jaar onder Frans bestuur. De indruk bestaat dat het over het algemeen rustig is gebleven. Er zijn slechts twee vermeldingen overgeleverd.

In het rapport van 11 tot 21 februari 1813 van de onderprefect van Amersfoort aan Comte de Celles staat een mededeling van de Vrederechter van Rhenen J. van Manen Azn dat een zekere Van de Linden 'Oranje boeve' heeft geroepen en liedjes heeft gezongen.²⁴ Op 26 december 1813 deelt Snoukaert mee dat er onlusten zijn in Bunschoten, Scherpenzeel en Veenendaal.²⁵ Er is in die plaatsen geen notabele aanwezig met voldoende gezag om de rust te herstellen. Snoukaert verzoekt daarom om een publicatie uit naam van Zijne Keizerlijke Hoogheid waarin zij die buitensporigheden hebben begaan, beschouwd zullen worden als vijand van Z.K.H.. Over ongeregelheden in andere plaatsen wordt niet gesproken, dus die zullen er waarschijnlijk niet geweest zijn.

Er is een proces-verbaal bewaard gebleven van een verkiezing van 16 juli 1813 waaruit blijkt dat de burgerij hoegenaamd niet meer geïnteresseerd is in verkiezingen.²⁶ Er komt bijna niemand opdagen en het is niet te gewaagd om te veronderstellen dat de gekozenen vooral elkaar hebben gekozen. Hoe kan het ook anders als er slechts vijftien stembiljetten worden ingeleverd waarmee 25 bekenden worden genomineerd.

Proces-verbaal van vaststelling van het gemeentewapen door de municipale raad van Rhenen, ingevolge aanschrijving van de onderprefect van het arrondissement Amersfoort van 13 september 1811. Is na deliberatie goedgevonden het oude wapen der stad Rhenen voor te dragen als het wapen der gemeente. Getekend namens de municipale raad door H.H. van Deventer, en door de maire H.J. Roghair. Vergeten werd het wapen mee te sturen, dat werd op de 25e september 1811 gedaan door de deurwaarder W.A. Buddingh Rzn. RHCZOU, Stadsbestuur Rhenen, 1337-1851 (152), 451A, 21 september 1811. Foto Collectie Strous.

Westpoort, Koningshuis en Cuneratoren te Rhenen, 1805. Inkt op papier, door H.W. Sprenger van Eijck. Collectie Gemeentemuseum Het Rondeel. Bruikleen Stichting Gebroken Lente.

De apotheker Christiaan Roghair is bij deze verkiezing benoemd tot president van de sectie Rhenen, kanton Rhenen. Bij zonsopgang, het is hoogzomer!, is de sectie bijeengeroepen in de protestantse kerk in Rhenen, de Cunerakerk, op 30 juni 1813 door de prefect in Amsterdam aangewezen. Roghair legt aan de vergadering, in de stukken wordt niet aangegeven hoeveel aanwezigen er zijn, zijn acte van aanstelling voor, het bevel van de convocatie, extracten uit de constituties van het keizerrijk, het keizerlijk decreet van 17 januari 1806, en extracten van de artikelen uit de Code Pénal. De president verklaart de opening van de eerste stemming om zes uur, en iedere stemmer moet verklaren: 'Je jure obéissance aux Constitutions de l'Empire et fidélité à l'Empereur'. Men moest viermaal stemmen: voor het kiescollege van het departement, voor het kiescollege van het arrondissement, voor de functie van juge de paix, en voor de plaatsvervangers van de vrederechter. Het stembureau bleef geopend tot zonsondergang. Het aantal stemmers bleek volgens de wet niet voldoende waarna de president de bijeenkomst sloot en beval dat men de volgende dag bij, alweer!, zonsopgang weer zou beginnen. Het waren lange dagen waarbij veel werd geverg'd van het uithoudingsvermogen.

De volgende dag, de 17^e juli 1813, meldde zich niemand om te stemmen, en nadat het stembureau 36 uur geopend was geweest, beval de president het stembureau voor gesloten. Er waren gedurende deze twee dagen in totaal 15 stemmers geweest.

Secretaris Willem Anthonij Buddingh maakte processen-verbaal op en liet deze tekenen door Dirk Sandbrink en Hendrik Huibert van Deventer in de avond van de 17^e juli 1813.

Verder ging het leven in Rhenen gewoon door. Wat wel heel duidelijk naar voren komt, is dat inmiddels de bureaucratie had toegeslagen.

De begroting van Rhenen voor 1813²⁷ (begrote ontvangsten in francs 16.858,08 en begrote uitgaven in francs 9.589,79) werd namens Napoleon, Empereur des Français, Roi d'Italie, Protecteur de la Confédération du Rhin, Médiateur de la Confédération Suisse etc. etc. etc., getekend door l'Impératrice regente Marie Louise ('et en vertu des pouvoirs qu'il nous a confiés', want Napoleon was op veldtocht), au Palais Impérial de St Cloud op 14 augustus 1813. De begroting van een stadje als Rhenen moest door de grote keizer gezien worden!

Deze begroting was besproken op 22 februari 1813 en vastgesteld op 28 februari 1813 door de Conseil Municipal de la Ville de Rhenen (Napoleon was nog niet verslagen dus Frans was de

ambtelijke voertaal, ook in Rhenen): C. Roghair, maire, C. van Holst, adjoint, en ingediend door D. Roelofs, membre du conseil municipal. Gezien door de sous prefect van het arrondissement Amersfoort, Snoukaert, op 5 maart 1813. Voorgesteld door de prefect van het departement du Zuiderzee, de Celles, comte de l'Empire, te Amsterdam dd. 16 mars 1813.

De rekening over 1813 (ontvangsten in francs 22.655,36 en uitgaven in francs 8.866,51) werd op 12 januari 1815 getekend door de Gouverneur van de provincie Utrecht, de vroegere onderprefect Van Tuyll, verwijzende naar het besluit van Zijne Koninklijke Hoogheid van 18 februari 1814. Deze rekening was vastgesteld door de raden der gemeente Rhenen in hun vergadering van de 3^e januari 1815: C. van Holst, 2^e burgemeester, E. van Doesburgh, D. Sandbrink, Wm Budding, H.J. Roghair, H.H. van Deventer, H. Lijster, H^k van Noort, D. Roelofs.

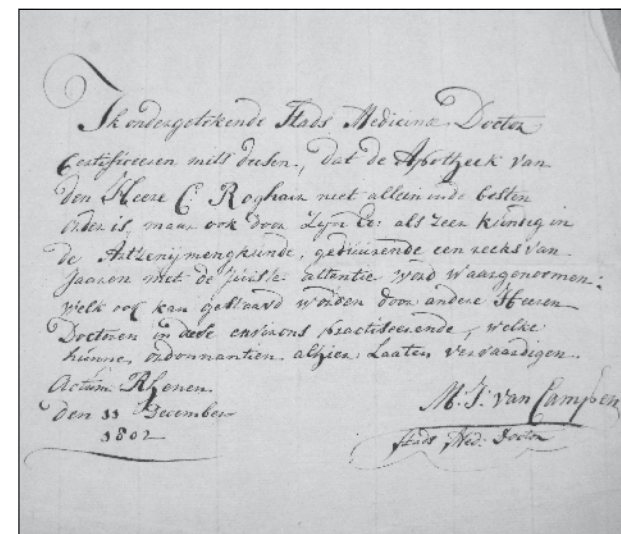
Drie Rhenense bestuurders onder de loep

Dirk Roelofs of Roelofze, koopman in thee, is één van die bestuurders in Rhenen die door alle bestuurlijke reorganisaties heen een plaats in het gemeentebestuur wist te behouden. Maar wel pas vanaf de Bataafse Omwenteling in 1795 want hij was een 'buitenstaander', geen Rhenenaar. Roelofs was op 11 augustus 1785 vanuit Amsterdam in Rhenen gekomen. Hij en zijn vrouw Anna Petronella Zegenius kochten in 1791 een huis met bleekveld, turfschuur, koetshuis en stalling, gelegen in de Heerestraat, van mr. Jacob Haksteen en zijn vrouw Johanna Geertruida Hoisingh. Nadat op 14 februari 1795 het Rhenense stadsbestuur door een te hulp geroepen afvaardiging uit de Utrechtse Statenvergadering, begeleid door enkele huzaren, was afgezet en vervangen door patriotse burgers²⁸, nodigde de nieuw benoemde maire Dirk Roelofs het Utrechtse gezelschap en zijn nieuwe collega-bestuurders uit voor een 'vrolyken Vaderlandschen maaltijd' bij hem thuis. Roelofs was dus noch onbemiddeld, noch prinsgezind. Van de oude regenten, door stadhouder Willem V benoemd, bleven Jacobus Sandbrink en Gerard van Holst gewoon zitten. Hoe prinsgezind waren zij geweest? Roelofs verdwijnt weer uit het stadsbestuur na de verkiezingen van juni 1795, waarschijnlijk was hij niet radicaal genoeg, maar komt na 1801 terug. Op 8 december 1806 wordt Roelofs genoemd in een opgave van leden van het gemeentebestuur. Op 11 mei 1807, dus tijdens het Koninkrijk Holland onder koning Lodewijk Napoleon, is het zijn beurt om gedurende twee maanden als president het gemeentebestuur voor te zitten. Op 2 augustus 1811, als Nederland door Napoleon is ingelijfd bij Frankrijk, legt hij, als lid van de conseil municipal, de volgende eed af: 'Ik zweer gehoorzaamheid aan de Constitutie van het Rijk en getrouwheid aan den Keizer!'. Pas op 3 januari 1816, als op grond van de grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden er een burgemeester en vijf leden van de gemeenteraad worden gekozen, verdwijnt Roelofs uit het gemeentebestuur.²⁹ Hij is dan trouwens al op leeftijd, 72 jaar, dus tijd om het bestuursstokje over te geven.

Huibert Jan van Deventer, gehuwd met Jacoba Menso, was op 29 en 30 maart 1814 aanwezig in de Nieuwe Kerk in Amsterdam bij de Notabelenvergadering, waar de concept-grondwet van G.K. van Hoogendorp werd besproken en aangenomen. Voor deze vergadering waren 600 personen uit de zeven oude departementen benoemd door Willem I, van wie er 474 waren verschenen. Uit het departement Zuiderzee waren er 152 benoemd waarvan er 133, onder wie Van Deventer, naar Amsterdam waren afgereisd. Van Deventer was zo'n bestuurder die alle stormen had doorstaan. Als zoon van oud-burgemeester Jan Adriaan van Deventer en Sara Menso, en schoonzoon van Hendrik Menso, had hij zijn vaste plaats in het bestuur van Rhenen. Tot 1795 was hij hoofdschout geweest en op 3 april 1806 werd hij gekozen in het stadsbestuur. Na 1814 werd hij lid van Provinciale Staten van Utrecht van 19 september 1814 tot 1827. Van 1814 tot 3 augustus 1816 was hij lid van het gemeentebestuur. Toen

hij op deze datum door Willem I als burgemeester werd aangewezen werd hij op zijn verzoek ontslagen wegens zijn ouderdom en vervangen door Dirk Sandbrink. Hij stierf op 2 april 1828 op 85-jarige leeftijd.

Een andere bestuurder uit die tijd is Huibert Jan Roghair, zoon van Adrianus Roghair en Adriana Didrika van Deventer. Hij wordt per 2 januari 1819 tot burgemeester benoemd en blijft in die functie tot zijn overlijden datzelfde jaar, eind juni 1819, op 65-jarige leeftijd. Op 26 juni 1819 wordt Hendrik Huibert van Deventer, zoon van Huijbert Jan van Deventer en Jacoba Menso in zijn plaats gesteld.³⁰ In april 1806 was Roghair herkozen tot raad in de gemeente, nadat hij op 14 februari 1795 als raad was afgezet bij de Rhenense Omwenteling, en vervult regelmatig zijn beurt als burgemeester gedurende twee maanden. Op 2 augustus 1811 wordt hij maire en zweert dezelfde eed van trouw aan de keizer als Dirk Roelofs en op 16 februari 1814 zit hij net als Roelofs in de raad. Vanaf tenminste 1802 zit hij in de kerkenraad en wordt tot 1816 iedere twee jaar steeds herkozen.³¹ Roghair vervult in de kerk nog een andere functie: het blijkt dat hij vanaf augustus 1799 lid is van een Kerkelijke Commissie. Nadat op 21 december 1809 de gemeentebesturen een aanschrijving van de minister van Eeredienst en Binnenlandsche Zaken hebben ontvangen naar aanleiding van het decreet van de koning (Lodewijk Napoleon) van de 2^e augustus 1808 nr 26, besluit de kerkenraad met meerderheid van stemmen om deze commissie te continueren. Vanaf de 1^e februari 1810 mag het gemeentebestuur geen betalingen meer doen aan predikanten of andere geestelijken, kerkelijke bedienden of enige objecten van de Eredienst. De kerkgebouwen etc. die dienst doen voor de Eredienst worden overgegeven aan de kerkelijke gemeenten, met de administratie daarover alsmede het onderhoud en de inkomsten van die gebouwen; en ten derde worden de kerkenraden erop gewezen dat het 'de herhaalde wil van de koning' is om zorg te dragen voor de bezoldiging der kerkelijke bedienden. Deze uit 1799 daterende Kerkelijke Commissie bestaat uit de twee Rhenense predikanten Jacob van Campen en Barend Taay, en Huibert Jan Roghair en Huibert van Ommeren. De taak van de commissie wordt nu het behartigen en bevorderen van de belangen van de kerkelijke gemeente met toezicht op en handhaving van het recht op gebouwen, gestichten, fondsen, inkomsten en bezittingen die aan de gemeente toebehoren. Men zou kunnen zeggen dat deze commissie de voorganger is van de latere kerkvoogdij.

Een getuigschrift over apotheker C. Roghair door de Rhenense stadsdokter M.J. van Campen, 1802. RHCZOU Stadsbestuur Rhenen 1337-1851 (152) 449.

Portret van Michael Johan van Campen (1767-1807), arts in Rhenen. Pastel door R. Jelgershuis, 1800. Collectie Gemeentemuseum Het Rondeel.

In 1812 worden de doop- en trouwregisters door de kerkenraad overgedragen aan de maire. Huibert Jan Roghair wordt als de kerkmeester verzocht voor de kerkenraad nieuwe boeken aan te schaffen.³² In 1816 schaft Roghair een lidmatenregister aan om aan de regels van het *censura morum* te voldoen, het onderzoek door de kerkenraad of men mocht deelnemen aan het Heilig Avondmaal.

Op 8 januari 1807 had Huibert Jan Roghair ook al een andere taak gekregen: op verzoek van het Departementaal Bestuur moest een commissie voor de Armen worden ingesteld. Men benoemde daarin de predikant Barend Taaij, Huibert Jan Roghair, Huibert van Ommeren en

Hendrik Recter. Opdracht was het Departementaal Bestuur te adviseren hoe, 'met enige hope op succes, lediggangers aan het werk en behoeftigen aan het nodige levensonderhoud' konden worden geholpen, teneinde zoveel mogelijk bedelarijen te voorkomen.³³

Huibert Jan Roghair blies in het bestuurlijke en dagelijkse leven in Rhenen dus zijn partij wel mee, ongeacht welke regering er successievelijk in Den Haag, Utrecht, Amsterdam, Parijs en Den Haag zetelde.

Dirk Roelofs, Huibert Jan van Deventer en Huibert Jan Roghair zijn slechts drie voorbeelden uit de bovenlaag van de Rhenense bevolking in de twee decennia tussen 1795 en 1814. Ook bijvoorbeeld Helmert Lijster, zoon van Helmert Lijster sr en Geertrui van Ommeren, gehuwd met Johanna Christina van Ommeren; en Huibert van Ommeren, zoon van Hendrik van Ommeren en Elisabeth Buddingh, gehuwd met Lutera Petronella Geijtenbeek, komen in de notulen van het gemeentebestuur en de kerk steeds weer terug. Niet duidelijk is of zij patriots, prinsgezind, revolutionair of gematigd zijn. Zij zijn er, en zij blijven er. Dezelfde namen treffen we ook aan in de Dijkstoel van de Rhenense Nude en Achterbergse Hooilanden. In 1814 is Jacob van Manen Azn, de hoofdschout van de stad Rhenen, tevens dijkgraaf. Heemraden in 1814 zijn Constantinus van Holst, Dirk Santbrink, E. van Doesburg, Huibert Hendrik van Deventer, G.H.C.P. Vosz van Sinderen (in 1818 vervangen door Daniel Marcellis George de Swart, die echter binnen een maand overlijdt waarna Hendrik Menso wordt benoemd) en J.H. Broers. In 1816 wordt tot secretaris-penningmeester-kameraar benoemd Johannes Christiaan Paulus Elisa Menso.

Nadat Rhenen een gemeente werd in het Koninkrijk der Nederlanden komen vier van de bekende namen weer terug als Koning Willem I op de 26^e juni 1814 deze personen benoemt om een reglement voor het stedelijk bestuur van Rhenen op te stellen: H.J. van Deventer, oud-burgemeester en oud-hoofdofficier, J.H. Broers, oud-secretaris en nu ontvanger der indirecte belastingen, H. van Ommeren, oud-schepen en H.J. Roghair, oud-vroedschap en oud-maire.³⁴ Het is een kleine groep die elkaar steeds opvolgt in de plaatselijke besturen, en zij zijn veelal aan elkaar verwant.

Ds. Jacob van Campen, 1736-1815. Pasteltekening door R. Jelgershuis, 1800. Collectie Gemeentemuseum Het Rondeel.

Tenslotte

Natuurlijk duiken er in twintig jaar tijd andere namen op en verdwijnen inmiddels vertrouwde namen, want mensen verhuizen, vergrijzen en sterven. Maar er zijn een paar families in Rhenen die overeind blijven tijdens alle veranderingen. Hun vertegenwoordigers tonen een gestaalde bestuurdersmentaliteit en die kan alleen worden opgebouwd in generaties lange bestuurservaringen. Sommige familienamen komen al honderd jaar eerder voor, zoals Van Deventer.³⁵ Men heeft zich aangepast, want ondanks de continuïteit in het stadsbestuur heeft men zich erbij neergelegd dat contacten op het provinciale en landelijke vlak verdwenen waren. Als burgemeester had

men in de 17e en 18e eeuw de kans om, weliswaar bij toerbeurt met de andere steden in het Sticht, afgevaardigd te worden naar één van de Admiraliteiten of een Kamer van de VOC. Die gelegenheid om in contact te komen met andere elites in Nederland was voorbij.

Afgezien van Huibert Jan van Deventer spelen de Rhenense bestuurders na 1813, en zelfs al jaren eerder, geen rol meer in het gewest Utrecht. Voorheen, dat wil zeggen vóór 1795, werden de Rhenense burgemeesters naar de Staten van Utrecht afgevaardigd nadat in het stadsbestuur was overlegd welk standpunt in Utrecht moest worden vertolkt in provinciale en landelijke zaken. Nu was H.J. van Deventer tot zijn aftreden in 1827 de enige afgevaardigde van Rhenen in de Provinciale Staten van Utrecht.

Stadsplattegrond Rhenen, 1832. Collectie Deys.

Noten

- 1 RHCZOU, Stadsbestuur Rhenen, 1337-1851 (152), 469.
- 2 Bruin, De, 1997, 100-101.
- 3 RHCZOU, Stadsbestuur Rhenen, 1337-1851 (152), 442b
- 4 HUA, Staten van Utrecht, Archief Landdrost, 1807-1810 (233).
- 5 RHCZOU, Stadsbestuur Rhenen, 1337-1851 (152), 441b.
- 6 RHCZOU, Stadsbestuur Rhenen, 1337-1851 (152), 449.
- 7 Strous, 1998.
- 8 Jacob Haksteen was in de jaren 1779-1789 burgemeester van Rhenen, tijdens de patriotse troebelen. Hij was rijk geworden met onder meer slavenhandel en woonde met zijn uit Groningen afkomstige vrouw Johanna Geertruida Hoisingh aan de Herenstraat. In 1791 werd hij benoemd tot burgemeester van Alkmaar. Hij werd daar als Oranjegezinde in 1795 na de Franse inval afgezet. Haksteen bracht zijn levensavond door in Rhenen, waar hij in 1792 het landgoed Heimerstein had gekocht. Uit: Vogelzang, 2008a, 271.
- 9 NA, Staatssecretarie Lodewijk Napoleon, 1806-1811 (2.01.01.07), 141 (29 juli 1808).
- 10 RHCZOU, Stadsbestuur Rhenen, 1337-1851 (152), 454.
- 11 RHCZOU, Stadsbestuur Rhenen, 1337-1851 (152), 442 (19 januari 1807): 'Aan de koning van Holland zal een verzoek worden gericht om voortaan geen buskruit meer door de stad te laten transporteren, ter voorkoming van ongelukken. Bij de laatste gelegenheid reden er meer dan 80 wagens richting Duitsland door de stad, waarbij zelfs twee tonnen van de wagens zijn gevallen.'
- 12 RHCZOU, Stadsbestuur Rhenen, 1337-1851 (152), 442b
- 13 NHA, Inventaris van het archief van het Departementaal Bestuur van de Zuiderzee, 1811-1813 (14), Inleiding.
- 14 NHA, Departementaal Bestuur van de Zuiderzee, 1811-1813 (14), 305. In deze naamlijst zijn fouten gemaakt. Van Manen Azn hoort met één 'a' geschreven te worden en Menso met een 's'. Bovendien is Van Manen in 1752 geboren en niet in 1760 en was hij dus in 1811 58 jaar oud.
- 15 Bruin, De, 1997a, 105/106.
- 16 NHA, Departementaal Bestuur van de Zuiderzee, 1811-1813 (14) 651.
- 17 HUA, Onderprefekten Utrecht en Amersfoort, 1811-1813 (71-1), 430.
- 18 RHCZOU, Stadsbestuur Rhenen, 1337-1851 (152), 511a (1811).
- 19 Idem, 451.
- 20 Idem, 451 (nr 68).
- 21 Idem, 451 (nr 76).
- 22 Idem, 451 (nr 84).
- 23 Idem, 451 (nr 74).
- 24 NHA, Departementaal Bestuur van de Zuiderzee, 1811-1813 (14), 651 als voren.
- 25 RHCZOU, Stadsbestuur Rhenen, 1337-1851 (152), 769.
- 26 Idem, 474.
- 27 Idem, 511a (1813).
- 28 Strous, 1995, 10.
- 29 RHCZOU, Stadsbestuur Rhenen, 1337-1851 (152), 563.
- 30 Idem, 616.
- 31 HUA, Hervormde Gemeente Rhenen (272), 1.
- 32 RHCZOU, Hervormde Gemeente Rhenen (aanvulling; 355), doos 20 (Trouwboek, 1814-1996).
- 33 RHCZOU, Stadsbestuur Rhenen, 1337-1851 (152), 442 (8 januari 1807).
- 34 Idem, 615.
- 35 Strous, 2009.

Fred Vogelzang

Een nieuw koninkrijk, een nieuwe bestuurselite?

De ontwikkelingen rond 1813

Tussen het aftreden van Lodewijk Napoleon en de invoering van een nieuwe grondwet door koning Willem I kende ons land een woelige periode. Welke gevolgen hadden de vele wisselingen van machthebber en staatsvormen voor de samenstelling van het provinciale en het lokale bestuur in het Utrechtse?

Op 1 januari 1811 werd het Koninkrijk Holland bij Frankrijk ingelijfd en vanaf dat moment moesten de lokale bestuurders een stortvloed van Franse maatregelen doorvoeren. In de stad Utrecht kwam dat op de schouders van de orangistische regent Philip Ram, die eerder op dringend verzoek van Lodewijk Napoleon burgemeester was geworden.

Hij werd bij het besturen van de stad onder andere bijgestaan door de patriot Maurits J. Eyck, wat in een notedop de veranderde situatie weergeeft. Toch waren de Fransen niet overtuigd van Rams politieke betrouwbaarheid. Hij werd vervangen door wethouder A.J.W. van Dielen, die de stad een tijdlang met succes door de stormen wist te loodsen. Maar ook Van Dielen moest onder Franse druk opstappen. Blijkbaar voelden de Fransen zich niet zeker van zijn loyaliteit. Nu stelden ze de parvenu Paulus W. Bosch van Drakestein aan, een van de zittende adjunct-maires. Deze maakte zich snel gehaat door de enthousiaste wijze waarop hij de Franse maatregelen in de stad doorvoerde.¹ Een groot twistpunt was de dienstplicht, waardoor vele jongelieden gedwongen werden huis en haard te verlaten om in den vreemde te vechten en niet zelden daar het leven lieten. Waren aanvankelijk vooral de zonen van gewone burgers hiervan het slachtoffer, nadat de patricische families niet langer remplaçants mochten inhuren, ontsprongen zij evenmin aan de militaire dans. Door dit soort impopulaire maatregelen weigerden sommigen nog mee te werken met het stadsbestuur. Advocaat Laurens Theodore Nepveu, een kleinzoon van de gouverneur-generaal van Suriname, beweerde glashard meer tijd aan zijn gezin te willen besteden en daarom geen tijd te hebben voor een bestuursfunctie. Deze reden wordt nog steeds door politici aangevoerd om aan een lastige situatie te ontsnappen. Anderen, die in de raad waren gekozen, stemden met hun voeten en moesten vergadering na vergadering absent gemeld worden.

Benschop. Tekening van Jan de Beyer, 1744. Collectie Stadsmuseum IJsselstein. Het dorp Benschop stond bekend om zijn Oranjegezindheid. Dat had in 1787 ook al tot veel onrust geleid, toen de bevolking tegen alle verboden van schout Pieter van der Meulen in, urenlang de kerkklokken luidde tijdens de verjaardagen van de kinderen van de stadhouder. Benschop maakte deel uit van de baronie IJsselstein, die toen direct onder de Oranjes viel. Ook in de Bataafse periode hadden de Benschoppers regelmatig van hun Oranjegezindheid blijk gegeven en die bleek in 1814 nog even fel.

Burgemeester Ram was het gelukt om de stedelijke financiën op orde te krijgen, maar dat bleek in de andere Utrechtse steden een probleem waarop veel bestuurders hun tanden stuk beten. IJsselstein is daarvan een goed voorbeeld. De stad ging gebukt onder grote financiële problemen, de bevolking kon nauwelijks in haar onderhoud voorzien en slechts het instellen van een gaarkeuken voorkwam een hongersnood. In die omstandigheden speelden politieke tegenstellingen een ondergeschikte rol en probeerde het stadsbestuur, met daarin naast Oranjegezinden als de rentenier Hendrik Hooft Graafland en de arts Johan Franco Beyen ook gematigde patriotten als Hillebrand Klinkert en Johannes Hugenholtz wanhopig de eindjes aan elkaar te knopen.² Het IJsselsteinse stadsbestuur kreeg net als de Utrechtse te maken met veel gemor over de dienstplicht. Anders dan in de grote buurstad leidde het hier niet tot relletjes. Feller was de bevolking in Benschop. Daar werd in 1809 een oranje vlag in een sloot aangetroffen. Nadat de autoriteiten hierover hun onvrede hadden uitgesproken, stond er de dag erna een hele reeks oranje vlaggen in het water. Ook elders lieten Oranjegezinden van zich horen, maar veel meer dan het zingen van Oranjeboven en andere vaderlandse liedjes deden ze niet.

Een ander punt van ergernis was de invoering van de Franse bestuursorganisatie. In Rhenen bijvoorbeeld klaagde het bestuur over het Frans, waarin nu alle officiële stukken werden gesteld. Er was in het stadje niemand aanwezig die deze taal voldoende beheerste. Uit verzet besloot het bestuur alleen nog stukken in het Nederlands te accepteren.³ Een passieve manier van verzet was het boycotten van de verkiezingen. De opkomstcijfers, die na het aanvankelijke enthousiasme tijdens de Bataafse revolutie inmiddels al jaren terugliepen, daalden nu naar historische dieptepunten. In Rhenen kwamen er bij verkiezingen voor het Departementaal Bestuur in juli 1813 slechts 15 mensen opdagen! Het hielp natuurlijk niet dat er geen lokale kandidaten waren, maar in de volgende verkiezingen, waarin wel enkele Rhenenaren meededen, was de opkomst nauwelijks hoger. Dat was misschien ook wel de bedoeling van het systeem. Democratie kon je niet aan het volk overlaten en het ingewikkelde getrapte kiessysteem gaf de burgerij zo min mogelijk invloed. Bovendien ging het steeds om dezelfde kandidaten en was er dus weinig te kiezen.

Een stoelendans zoals rond het burgemeesterschap in Utrecht vond niet plaats in de kleinere steden. In IJsselstein, Montfoort, Oudewater en Rhenen bleven veel vertrouwde bestuurlijke families in de gemeenteraad zitting hebben. Ook katholieken wisten hun plek te behouden. Een voorbeeld is de katholieke Amersfoortse stadsbestuurder en koopman Franciscus Josephus van Lilaar, die lang niet de enige katholiek was op het Amersfoortse pluche. De radicale patriot en katholieke arts J.A. Giebe werd zelfs maire. Hij volgde Lilaar op toen die werd benoemd in het Wetgevend Lichaam in Parijs. Amersfoort had opvallend weinig problemen met religieuze verschillen: ook een jood en enkele oud-katholieken zaten in het stadsbestuur.

De macht van de stadsbesturen in deze tijd was vooral symbolisch. Ze liepen aan de leiband van de Fransen. Toen een nieuwe Amersfoortse stadsthesaurier moest worden aangesteld, werd de beslissing feitelijk in Parijs genomen. Het volk was minder gezeggelijk. Ook in Amersfoort zorgde de conscriptie voor veel onrust, maar nog onrustiger werd het, toen in de loop van 1813 duidelijk werd, dat Russische troepen aan een onstuitbare opmars waren begonnen. In Woerden leidde het nieuws van de naderende bevrijding tot een bloedbad. De oud-secretaris daar, Jan Meulman, die na 1811 als rechter was aangesteld, schreef daarover een ooggetuigenverslag. De bevolking kwam in opstand tegen de Fransen, met akelige gevolgen. Nadat het gelukt was de Franse kapitein van het garnizoen weg te pesten, keerde deze na een paar dagen met een legertje soldaten terug. IJlings haalden de Woerdenaren de opgehangen oranje vreugdevertonen weer binnen. De Fransen kwartierden opnieuw soldaten in en de rust leek weergekeerd. Een paar weken later echter werd het nieuwe koninkrijk uitgeroepen. Prinsgezinde militairen in Den Haag waren er van overtuigd dat het strategisch gelegen Woerden gemakkelijk kon worden ingenomen. Dat was een misrekening. De Hollandse soldaten werden verjaagd en de Franse soldaten leefden hun woede en frustratie uit op de ongelukkige inwoners van Woerden. Er vielen zo'n 28 doden. Deze gebeurtenissen werden door Jan Meulman in een boek vastgelegd.

De Fransen probeerden ook in Amersfoort een pro-Oranje opstand uit te lokken, in de hoop die net als in Woerden met veel geweld te kunnen neerslaan, maar onderprefect Albert Carel Snouckaert van Schauburg kreeg die opzet in de gaten. Hij waarschuwde het Amersfoortse stadsbestuur om de rust te bewaren en zo bleef de stad een bloedbad bespaard. Een paar dagen later vluchtten de Fransen naar het zuiden.

Een tussenbestuur

Toen op 28 november 1813 de stad Utrecht door de Kozakken werd ingenomen, kwam een groep heren bij elkaar en riep een Provisioneel Gewestelijk bestuur van den Lande van Utrecht in het leven. Het initiatief kwam van kolonel Van den Bosch, de commandant van het garnizoen in Utrecht. Aan het hoofd stond de Oranjeaanhanger Nicolaas Pesters van Cattenbroek, een zoon van Jan Pesters, die als beschermeling van stadhouder Willem V vóór 1795 het Eerste Lid van de Staten had beheerst. Samen met onder meer de oude rotten Jan Maximiliaan van Tuyll van Serooskerken, Jan Antony Taets van Amerongen van Woudenberg en de gewezen marine-officier en conservatieve Oranjeklant Jan van den Velden, die later in de Tweede Kamer zitting zou nemen. Deze trad in 1815 vrijwillig terug en werd opgevolgd door de jurist en gewezen stadsbestuurder Rudolf Abraham Schutt, zoon van een arts. Schutt werd vervolgens wethouder van Utrecht en Statenlid.

Ook Walraven Robbert van Heeckeren van Brandsenburg maakte deel uit van het voorlopige bestuur. Hij loodste de stad zonder grote kleerscheuren door de woelige nadagen van de Franse overheersing en de onduidelijke overgang in de winter van 1813-1814. Van Heeckeren was lid geweest van het Departementaal Bestuur van de Zuiderzee. Bij de nieuwe soeverein

Johannes van Doelen (1751-1828) en zijn vrouw Johanna Carolina Arnouldina Loten (1753-1823). Anonieme schilderijen, 1798. HUA, cat.nrs 104419 en 104421. Johannes was hoogheemraad van de Bijleveld en kerkmeester van de Utrechtse Buurkerk en werd in 1814 een van de vier burgemeesters van Utrecht. Hij was uit Deventer afkomstig en getrouwd met Johanna Loten uit een Utrechts regentengeslacht. Na de invoering van een nieuw bestuursreglement in 1824 kende de stad nog maar één burgemeester, een post die twee jaar lang door Johannes werd bekleed.

lag Van Heeckeren prima. Hij werd direct opgenomen in de in 1814 herstelde Utrechtse ridder-schap en hij maakte deel uit van de vergadering van notabelen in Amsterdam, die door de koning in dat jaar bijeen werd geroepen. Daarover later meer. Voor zijn verdiensten verhef Willem I hem in augustus 1814 tot baron.

Later werd het tussenbestuur versterkt met de vurige Oranjeman Jan D.C.C.W. d'Ablaing van Giessenburg.⁴ Russische troepen trokken door de provincie, nog niet overal hadden de Fransen zich teruggetrokken. Dit voorlopige bestuur werd op 4 december door Willem I teruggefloten. De oude bestuursindeling bleef voorlopig gehandhaafd. Vanuit het Departement van de Zuiderzee kwamen enkele commissarissen, die de taken van de vroegere onderprefecten overnamen, maar personele gevolgen had dat niet: Utrecht werd opnieuw geleid door Van Tuyl van Serooskerken.

Vervolgens kwamen er nieuwe burgemeesters - er waren nog geen wethouders - voor de stad. Eén van hen was de uit Maastricht afkomstige katholieke luitenant-kolonel der cavalerie Bartholomeus Michel van Steenhardt, getrouwd met Catharina Maria van Wijckersloot. Van Steenhardt werd na zijn dood opgevolgd door de notaris Jacob Frederik Gobius. De hand van Willem I in de samenstelling van het stadsbestuur werd heel zichtbaar door de aanstelling van de in Vleuten wonende Johannes Borski, hoogheemraad van Woerden. Hij was een neef van de steenrijke Amsterdamse koopman Willem Borski, die goede zakelijke relaties onderhield met Willem I. In 1824 traden alle zittende burgemeesters terug. Vanaf nu stond één burgemeester aan het hoofd van de stad.

In Amersfoort kwam na de installatie van Willem als soeverein vorst eveneens een tijdelijk bestuur op het kussen. Het bestond uit dezelfde personen die de jaren daarvoor de stad

Jacob Frederik Gobius (1749-1821). Anoniem schilderij, 1790. HUA, cat.nr 104778. Jacob Frederik was de kleinzoon van de gouverneur van Malakka en zoon van de Utrechtse notaris Johan Frederik Gobius. Hij werd in 1787 vroedschap in Utrecht en werd vertegenwoordiger van Utrecht in de admiraliteit in Zeeland. Hij was eerst gehuwd met Anna Maria du Sart en trouwde vervolgens in 1803 in Rotterdam met Theodora van Gennep. Als burgemeester van Utrecht - hij volgde Van Steenhardt op - was hij maar drie jaar actief, toen stierf hij in het harnas. Hij moet niet worden verward met J.F. Gobius Hz, het Statenlid dat uit Montfoort afkomstig was.

bestuurden. In deze onzekere en financieel benauwde tijden was het besturen weinig populair. Van de 31 zittende voorlopige stadsregeerders van Amersfoort moest tweederde aftreden, maar bijna iedereen wenste na de invoering van het nieuwe bestuursreglement in 1815 zijn zetel op te geven. Het lukte maandenlang niet om tien bestuurders te vinden. Overal moest koning Willem I, die de eerste lichte lokale bestuurders persoonlijk benoemde, ontdekken dat men gaarne

bedankte voor de eer.⁵ Om de koning niet te zeer voor het hoofd te stoten met een botte weigering, zochten velen hun toevlucht tot familiale omstandigheden of gezondheidsklachten.

In 1824 trad opnieuw een gewijzigd bestuursreglement in werking. Vanaf nu was sprake van één burgemeester en enkele wethouders, in plaats van meerdere burgemeesters of een schout. Otto Scheltus van Leusden werd nu burgemeester van Amersfoort. Hij nam, net als zijn vader Isaac voor hem, tevens zitting in de provinciale Statenvergadering. Scheltus was gereformeerd en dat was een teken des tijds. Het aantal katholieken in de Amersfoortse bestuursbanken daalde gestaag en de oud-katholieken verdwenen zelfs allemaal. Evenmin keerden de zes fabrikanten, die in 1813 in de raad zaten, terug op het pluche. Ook in IJsselstein, ondanks het feit dat de meerderheid van de bevolking daar katholiek was, verdwenen de roomse boeren een voor een uit het stadhuis, tot er uiteindelijk een volledig gereformeerde stadsregering overbleef. In de stad Utrecht en de provinciale Staten waren katholieken evenmin erg welkom, met als gevolg dat na 1824 slechts een enkele katholiek in het Utrechtse stadsbestuur vertegenwoordigd was. Onder hen was de houtkoper Louis Robert. Hij maakte deel uit van een katholieke clan, waartoe ook de Van Bijlevelts en de gewezen maire Paulus Bosch van Drakestein en later diens zoon Willem behoorden. Het verdwijnen van de katholieken uit het lokale bestuur is eveneens herkenbaar in het overwegend katholieke Wijk bij Duurstede. Zaten er in 1816 nog vier katholieken in de raad, vijftien jaar later was dat er nog één en in 1840 ruimde ook deze, de loodgieter W. Heymeriks, het veld.⁶

Dit verdwijnen van de katholieke bestuurders zal voor een flink deel te maken hebben met het censuskiesrecht. Stemrecht was alleen weggelegd voor de rijkere in de samenleving en gemiddeld waren de katholieke inwoners van Utrecht armer dan de gereformeerden. Hierdoor hadden de katholieke bestuurders geen eigen achterban. Gereformeerden stemden blijkbaar niet vaak

op een katholiek en dat past in het patroon van religieuze conflicten, die al onder de Bataafse Republiek zichtbaar waren. Daarnaast waren veel gereformeerde heren grootgrondbezitter en hadden zo veel invloed in de lokale samenleving. Het was als pachter of kleine boer gezonder ze niet tegen je in het harnas te jagen. En ook de traditie kan meespelen: het was nu eenmaal gewoonte om de edelen en patriciërs te kiezen, zij beschikten over het sociale kapitaal en de bestuurservaring en zij waren merendeels gereformeerd.

De ontwikkelingen op het platteland

Na de inlijving bij het Franse keizerrijk werden de plattelandsbesturen de eerste keer van bovenaf benoemd, waarbij de landdrost en de kwartierdrosten een intermediaire taak hadden. Vervolgens was er een rooster van aftreden, waarbij telkens een deel van de zetels beschikbaar kwam. Verkiezingen daarvoor vonden echter lang niet altijd plaats, tot ergernis van de zittende bestuurders, die almaar niet vervangen werden. Soms bleef na overlijden een post zelfs maandenlang onbezet. Er waren vaak ook weinig alternatieven. Al eerder werd gesignaleerd dat de animo voor een bestuursplaats te wensen over liet. Dat was niet alleen zo in de kleine Utrechtse steden maar ook op het platteland.

In Zeist bijvoorbeeld bleef Wouter van Dam jarenlang schout en gadermeester, belastinginner dus. Hij werd uiteindelijk opgevolgd door zijn familielid Frans Nicolaas van Bern, die lange tijd onder hem had gediend als tweede schout. Van Bern werd na 1814 burgemeester van Zeist en nam tevens zitting in de provinciale Staten. Naast hem zaten in het Zeister gemeentebestuur mensen als de timmerman Matthijs Verdonk, de metselaar Ruth Blanken en de agrariër Teunis Davelaar. Ze waren allen al rond 1803 in het bestuur terechtgekomen en bleven decennia aan de macht. Net als Van Dam hadden ze vele politieke beroeringen meegemaakt en waren ze toch in het zadel gebleven. Op lokaal niveau zijn meer van zulke politieke overlevers herkenbaar, mensen die voldoende politieke invloed of inzicht hadden om de stormen te overleven. In Soest bijvoorbeeld werd de gewezen molenaar en rentenier Willem Smits door de prefect tot adjunct-maire benoemd. Smits was al vanaf 1780 in verschillende functies in het Soester dorpsbestuur te vinden. Zijn collega-bestuurders waren boeren, afkomstig uit traditionele bestuursgeslachten, die al heel lang veel in de melk te brokkelen hadden. Smits was, bij wijze van uitzondering in het voornamelijk katholieke Soest, gereformeerd en ook de maire, de rentenier en ex-militair Anthonie Jacob Schutter, behoorde tot dat geloof. Toen Schutter in 1813 plotseling overleed, werd hij door een andere gewezen militair, Gerrit van Steijn, opgevolgd, die zich als notaris in Soest had gevestigd. Hij bleef tot 1818 lid van het lokale bestuur. Het hele dorpsbestuur van Soest bleef tot 1818 ongewijzigd. In dat jaar 1818 werd het aantal raadsleden teruggebracht van tien naar zeven. Onder hen waren vier nieuwelingen, hoewel één de zoon was van de afgetreden Willem Smits. Zelfs in het grotendeels katholieke Soest nam het aantal gereformeerden in de raad toe, een patroon dat ook al in de steden werd waargenomen.

In Woudenberg was Andries Abbema in 1812 tot maire benoemd. Hij was ook zo'n politieke dinosaurïer en zat al dertig jaar in het lokale bestuur. Hij moest niets hebben van de Franse nieuwlichterij. Hij bracht de onderprefect Albert Carel Snouckaert van Schauburg tot wanhoop met zijn vertragungstactieken. Abbema was altijd te laat met het inleveren van documenten, het geven van informatie en het reageren op verzoeken. Dat leidde tot Abbema's ontslag in 1813. Hij werd vervangen door Gerrit van Maanen, die al eerder als adjunct-maire had gefunctioneerd.

Het uitvoeren van impopulaire maatregelen als de dienstplicht en belastinginning maakte het lokale bestuurswerk weinig begerenswaardig. Van hogerhand werd streng op die zaken toegezien. Een voorbeeld uit Maarssen, waar maire Theodorus van der Vliet in

Lopik. Aquarel door Aert Schouman, 1752. HUA, cat.nr 200686. Onvrede met het aanblijven van oude bestuurders kwam in Lopik heel duidelijk aan de oppervlakte. De zittende burgemeester Sebastiaan van Nooten werd door veldwachter Barchman Wuytiers mishandeld. Ook de Lopikse predikant De Vries maakte ruzie met de burgemeester. De predikant en de veldwachter waren slechts de twee meest in het oog lopende inwoners van Lopik met wie Van Nooten het aan de stok kreeg. Ondanks dat zouden de Van Nootens nog decennialang de gemeente Lopik leiden.

december 1813 een brief ontving van de tot gouverneur van de provincie benoemde Van Tuyl van Serooskerken. Hem werd op het hart gedrukt in deze woelige tijden in functie te blijven en daarbij vooral aandacht te besteden aan de financiën omdat 'het verzekeren van het innen der Contributies een bijzonder punt van uw aandacht moet zijn'.⁷ Net als elders bleven de leden van de municipale raad in Maarssen aan en daarin week Maarssen niet af van andere plattelandsgemeenten, zoals Woudenberg. Ook daar doken na 1815 bijna dezelfde personen als voorheen in het gemeentebestuur op. De enkeling die niet terugkeerde, deed dat vanwege een vergevorderde leeftijd, de gezondheid of zelfs overlijden. Abbema bijvoorbeeld voelde zich te oud.

Onder de nieuwe grondwet van 1814 benoemden - behalve de eerste keer, toen Willem I dat privilege kreeg - de Provinciale Staten de gemeenteraden. De plattelandsgemeenten werden bestuurd door een schout met twee assessors, later door een burgemeester en een of meerdere wethouders, aangevuld met raadsleden. B&W waren het hoofd van de gemeente. In de provincie Utrecht waren maar liefst 96 gemeenten (veel van de gemeentelijke samenvoegingen uit de Franse tijd werden door Willem I ongedaan gemaakt) en een flink aantal van die minibestuurseenheden was nauwelijks levensvatbaar. Veel burgemeesterschappen werden gecombineerd en sommige burgemeesters namen ook het secretariaat voor hun rekening. Dat was wel nodig om aan voldoende inkomsten te komen. Nogal wat burgemeesters deden dat werk naast een functie als arts, notaris of grondbezitter.

De min of meer soepele overgang van de Franse overheersing naar het koninkrijk moet niet worden gelijkgesteld met politieke apathie. Het was voor het centrale bestuur, dat moest beginnen met de wederopbouw van een land dat decennialang onder oorlogen en buitenlandse dwang gebukt was gegaan, belangrijk om met zo weinig mogelijk onrust aan een nieuw hoofdstuk te beginnen. Daarom handhaafde men veel zittende bestuurders, maar op lokaal niveau leefden zeker nog spanningen en oude ergernissen. Een steen des aanstoots was het oprichten van een eigen landstorm door het nieuwe koninkrijk, wat veel herinneringen aan de gehate Franse dienstplicht opriep. Bijeenkomsten van afdelingen van die landstorm in Breukelen en Jaarsveld in 1814 waren aanleiding tot rellen tegen de zittende autoriteiten.

Cornelis Jan van Nellesteyn (1759-1832). Schilderij van W.J. Laqui, 1798. HUA, cat.nr 105852. De Utrechtse landeigenaar C.J. Nellesteyn studeerde rechten, werd kanunnik van Oudmunster en hoogheemraad in Woerden. Hij liet in 1793 het nieuwe huis Broekhuizen bij Leersum bouwen. Door de tegenwerking van de patriotten in 1795 vertraagde de bouw. Zij gaven Van Nellesteyn geen toestemming om de stad te verlaten. Net als andere Oranjegezinden werd hij een tijd lang onder huisarrest geplaatst. Na de dood van zijn vrouw hertrouwde Cornelis Jan met zijn dienstmeisje Sophia Schuilenburg, voor wie hij in 1824 de buitenplaats Darthuizen liet bouwen. In 1814 was hij een van de notabelen in de Amsterdamse Nieuwe Kerk. Vanaf 1818 tot zijn dood was hij Statenlid voor de landelijke stand en vertegenwoordigde Amerongen.

Het provinciaal niveau

Eind maart 1814 riep Willem I een grote groep notabelen uit alle windstreken bijeen, om in de Amsterdamse Nieuwe Kerk stemmen over de grondwet voor de nieuwe staat. Onder hen waren mensen als Van Steenhardt, de Amersfoortse notabelen Jan Both Hendriksen, Nicolaas Methorst en burgemeester Van Lilaar, de Rhenense regent Huibert Jan van Deventer en uit Woerden Jan Meulman. Wijk was vertegenwoordigd door de vrederechter jhr. Leonard de Casembroot.⁸ Opvallend is dat veel van deze heren niet veel later door de koning werden benoemd in de Utrechtse stadsbesturen of het provinciaal bestuur.

Naast hen waren ook mannen uit de Franse tijd en uit het voorlopige bestuur van 1813 in Amsterdam uitgenodigd. Te denken valt aan commissaris Van Tuyll van Serooskerken, Jan d'Ablaing van Giessenburg, Van Heeckeren van Brandsenburg, Taets van Amerongen van Woudenberg en De Pesters. Andere heren uit de latere ridderschap en Staten die in Amsterdam hun stem uitbrachten, waren Willem Hendrik de Beaufort, de gewezen landdrost Jan Hendrik

van Lynden van Lunenburg, die in de Raad van State werd benoemd, de bankier Everard Kol en grootgrondbezitters als Laurens Johannes Nepveu, Jan Jacob van Westrenen van Sterkenburg en Paul Engelbert Voet van Winssum. Deze laatste was een Oranjegezinde regent, die voor 1795 in de Utrechtse vroedschap zat en in 1815 in de Tweede Kamer werd gekozen.

Ze hadden gezelschap van notabelen als Willem René van Tuyll van Serooskerken, die in 1814 namens Utrecht naar de Staten-Generaal werd afgevaardigd en daarna zitting nam in de Eerste Kamer en Maximiliaan Louis van Utenhove, eigenaar van kasteel Bottestein bij Vleuten. Van Utenhove werd in 1823 tot baron verheven, een eer die meer Utrechtse bestuurders te beurt viel. In de nieuwe grondwet die door deze heren werd goedgekeurd, waren de provinciale Staten niet langer soeverein. Uitvoerende taken berustten bij Gedeputeerde Staten. De gouverneur fungeerde als een zetbaas van de koning en speelde een centrale rol. Gouverneur werd een oude bekende: Jan Maximiliaan van Tuyll van Serooskerken. Hij moest bewaken dat de provincies niet opnieuw zouden trachten autonoom te worden. Het Provinciaal Bestuur van Utrecht ging bestaan uit 36 leden. Er werd in drie standen gekozen: de ridderschap (12), de steden (12) en de eigenerfden of de landelijke stand (12).

De ridderschap koos een afvaardiging uit haar midden. De stedelijke kandidaten werden door leden van de stedelijke raden aangesteld. De eigenerfden of landelijke stand werden gekozen door een kiescollege per district. Utrecht werd verdeeld in zes districten. De districten werden ingedeeld op basis van bevolkingsaantallen. De districten waren Amerongen (Zuidoost-Utrecht); Zeist (midden-Utrecht), Maarssen (het gebied langs de zuidelijke Vecht), Abcoude (noordelijke Vecht en Ronde Venen), Harmelen (Zuidwest Utrecht) en Baarn (Eemland, Gelderse Vallei en de noordelijke Heuvelrug). Het gevaar bestond dat de leden vooral de belangen van hun district zouden bewaken. In de eed die ze moesten afleggen was dan ook opgenomen, dat ze zich moesten inzetten voor de hele provincie.

Ieder district mocht twee kandidaten leveren. Op basis van een census, een bepaalde hoeveelheid inkomen of bezittingen, werd bepaald wie er stemrecht had. De stemgerechtigden kozen twaalf kiesmannen. Die kiesmannen kozen vervolgens de twee districts-kandidaten. Als lid van de provinciale Staten diende men aan een aantal eisen te voldoen. De persoon moest minstens een jaar en zes weken in de provincie woonachtig zijn, geen economische relatie hebben met de provincie of een ambt bekleden dat onder de Staten viel. Ook predikanten en onderwijzers vielen buiten de boot, evenals mensen in dienst van een vreemde mogendheid. Bankroetiers en andere criminelen werden ook buitengesloten. Verwantschap was geen probleem. Dat was wel een beperking voor lidmaatschap van Gedeputeerde Staten: familieleden tot de derde graad konden daarin niet tegelijkertijd zitting nemen.

De ridderschap, die na de Franse inval was opgegeven en ten dode opgeschreven leek, verkreeg weliswaar niet opnieuw de macht en invloed die ze onder de Republiek had bezeten, maar werd wel belangrijk als kiescollege voor een deel van de Staten. Vanwege dit verlies aan macht werden de ridders soms spottend 'ondergeschikte administrateurs' genoemd.⁹ Voorzitter Van Lynden van Lunenburg probeerde het prestige van de ridders te verhogen door de toelatingscriteria te verzwaren. Hij viel terug op traditionele eisen als afkomstig zijn uit een riddermatige familie, het bezit van een ridderhofstede en een bepaald bezit aan geld, land en goederen in de provincie.¹⁰ Willem I wilde daar weinig van weten. In 1814-1815 benoemde Willem persoonlijk de eerste lichte leden van de ridderschap. Dat werden er dertig in totaal, veel meer dan in de achttiende eeuw gebruikelijk was geweest. Achttien ridders waren afkomstig uit oude Utrechtse geslachten zoals de Van der Capellens, de Van Hardenbroeks, de Van Reedes, de Taets van Amerongens, de Van Tuyll van Serooskerkens en de Van Utenhovens. Enkele nieuwe kandidaten waren afkomstig uit de Gelderse adel, die in Utrecht bezittingen hadden. Daarmee

Kasteel Drakestein. Collectie Nederlandse Kastelenstichting. Paulus Wilhelmus Bosch, die in Utrecht rechten had gestudeerd en in de handel rijk was geworden, kocht in 1807 het huis Drakestein in de gemeente Baarn en noemde zich later Bosch van Drakestein. Willem I verhief hem in 1829 in de adelstand. Bosch van Drakestein kocht niet veel later ook de buitenplaatsen Oud- en Nieuw-Amelisweerd en het huis Sterrenberg in Soest. In hem had de koning een bekwaam bestuurder ontdekt. Hij benoemde hem in de Staten van Utrecht. De man bleef zijn hele leven lang een parvenu en door zijn standgenoten werd hij met de nek aangekeken. Dat werd aan zijn houding in de Franse tijd geweten, maar doorslaggevend waren waarschijnlijk zijn katholieke geloof en de afgunst die zijn enorme rijkdom opwekte.

sloot Willem aan bij een oude traditie. Ook vóór 1795 waren soms op die manier edellieden uit andere provincies in Utrecht opgenomen, zoals de Van Lyndens. Ook enkele buitenlandse edelen kregen zitting, onder wie Willem Emery de Perponcher de Sedlnitsky van Wolphaarsdijk, de vroegere voorzitter van de Staten van Utrecht. Nieuw bloed brachten net in de adelstand verheven patriciërs zoals Nicolaas Hendrik Strick van Linschoten, de eigenaar van het kasteel in IJsselstein, Jan Jacob de Geer van ridderhofstad Rijnhuizen¹¹ en Willem Nicolaas de Pesters, die de heerlijkheid Cattenbroek bij Zeist bezat.

Sommige edellieden, vaak kasteel-eigenaren en grootgrondbezitters, werden gekozen via de landelijke stand. Het censuskiesstelsel werkte op die manier extra in het voordeel van de adel. In de provincie Utrecht lagen de bedragen zeer hoog. De census voor stemgerechtigden op het platteland lag op 50 gulden: voor kiezers lag deze zelfs op 250 gulden, ruim 100 gulden hoger dan bijvoorbeeld in Holland. In 1839 mocht maar 3% van de bevolking een stem uitbrengen en was het aantal kiesgerechtigden minder dan een half procent.¹² De Staten waren dan ook een bolwerk van de aristocratie. Dat gold niet alleen voor de Utrechtse Staten: ook in andere provincies en in de Tweede Kamer (gekozen door de provinciale Staten) had de adel een belangrijk overwicht.¹³

Gedeputeerde Staten bestonden uit negen leden, van wie iedere stand er drie koos. Later werd dat teruggebracht tot vijf, een afgevaardigde uit iedere stand en twee onafhankelijken. De eerste Staten werden door de koning zelf benoemd, vanaf 1817 werden getrapte verkiezingen gehouden. Hier komen we een aantal oude bekenden tegen. De leden van eerdere

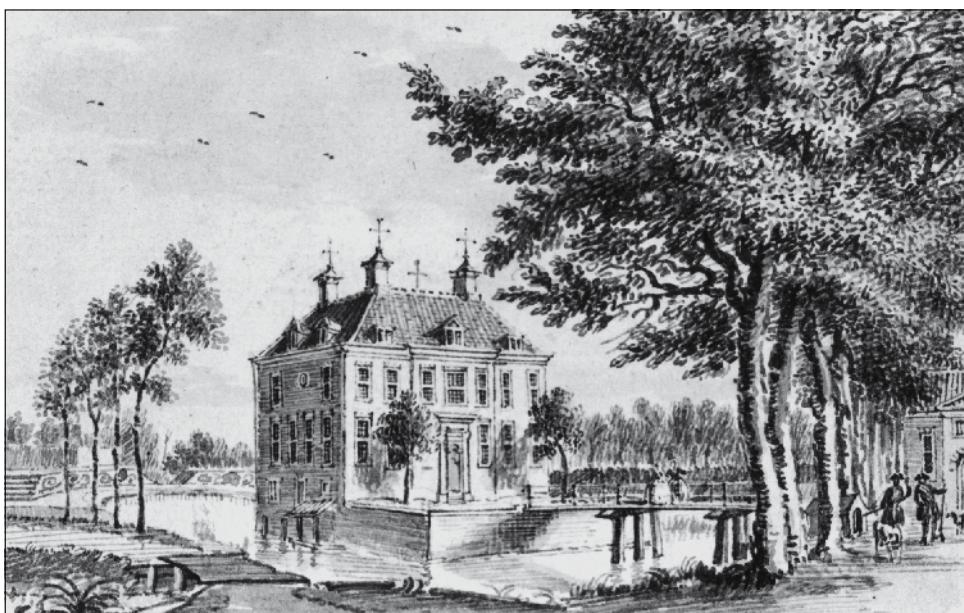

Vleuten. Waterverf en krijtpenseel door N. Wicart, rond 1800. HUA, cat.nr 206489. In Vleuten was de brouwersfamilie Van Bijlevelt zeer machtig. Ook de Utrechtse brouwerij De Boogh was in haar bezit. De Van Bijlevelts waren gelieerd aan de Bosch van Drakesteins en leverden vele lokale bestuurders in Vleuten. De katholieke Paulus Martinus van Bijlevelt (1770-1841), die het kasteel Den Ham had gekocht, werd in de Gedeputeerde Staten van 1814 benoemd waarin hij tot 1821 zitting had.

departementale besturen Paulus Martinus van Bijlevelt van den Ham en Jan Anthony Taets van Amerongen bleken salonfähig genoeg te zijn om als gewezen patriotten ook in dit gezelschap een zetel te kunnen ontvangen. De Perponcher, ooit als patriot begonnen, had later afstand genomen van deze jeugdzonde en had het tot president van de Staten gebracht. Hij was in 1795 afgezet en had zich toen, net als Gijsbert van Lynden van Sandenburg, van de politiek afgewend. Nu keerden beide heren, namens de landelijke stand, terug.

Spotprent op de hoogleraar Herman Johan Royaards (1794-1854). Anonieme ingekleurde tekening, 1804. Collectie HUA, cat. nr 32461. Royaards studeerde in Utrecht theologie en werd, na een tijd als predikant werkzaam te zijn geweest, hoogleraar in Utrecht. Hij maakte zijn fortuin door te trouwen met de oudste dochter van de schatrijke jurist Willem Jan Both Hendriksen. Daarmee legde hij de basis voor een bestuurlijke carrière voor zijn oudste zoon. Deze kocht het kasteel Den Ham en de buitenplaats Oostbroek in De Bilt en werd wethouder van Utrecht en Statenlid van 1875-1896.

Kasteel Hardenbroek. Tekening door Jan de Beijer, 1750. Particuliere collectie. Hardenbroek was al in het begin van de veertiende eeuw door de Van Hardenbroeks gebouwd en werd later erkend als ridderhofstad. Het bezit van een ridderhofstad was één van de vereisten om toegelaten te worden tot de ridderschap. Uit geldnood moest de familie in de zeventiende eeuw het huis verkopen, maar een eeuw later kocht Johan van Hardenbroek het voorouderlijk kasteel terug. Zo kon Gijsbert Carel Duco baron van Hardenbroek (1769-1851) lid worden van de Utrechtse ridderschap. Hij was aanwezig op de vergadering der notabelen en Statenlid van 1814 tot 1849. In 1823 werd hij tot baron verheven.

Juristen waren, net als vroeger, ruim in de nieuwe Staten vertegenwoordigd. Een voorbeeld is de in Paramaribo geboren Laurens Johannes Nepveu. Nepveu was een schoonzoon van het Statenlid Taets van Amerongen en stamde uit een geslacht dat onder meer plantages in Suriname bezat. Zijn vader was gouverneur-generaal van Suriname geweest. De familie was een van de vele uit Frankrijk gevluchte hugenotengeslachten. Eveneens jurist was Otto van Romondt, die vanaf 1818 het landgoed Schoonoord bij Zeist liet aanleggen.¹⁴ Hij was een van de zes leden die de stad Utrecht in de Staten vertegenwoordigde. Amersfoort stuurde twee afgevaardigden en Montfoort, Rhenen, Wijk bij Duurstede en IJsselstein ieder één. Onder hen bevonden zich veel burgemeesters zoals Huibert Jan van Deventer uit Rhenen en Hermannus Terbruggen uit IJsselstein. In de Staten zaten enkele katholieken. Naast Van Lilaar uit Amersfoort was dat onder andere Paulus Bosch van Drakestein. De gewezen burgemeester was tot het bittere einde francofiel gebleven. Hij bleek politiek bedreven genoeg om de verschillende staatsgrepen en zuiveringen tussen 1795 en 1813 te overleven.

Ieder jaar trad een derde deel van de Statenleden af, maar was direct herbenoembaar. Veel werk hield het Statenlidmaatschap niet in. Twee keer per jaar kwam men een aantal dagen bijeen. Van diepgaande discussies was geen sprake. De overheersende rol van de gouverneur en Gedeputeerde Staten betekende dat Statenleden vooral in commissie voorgekookte besluiten namen. Hun macht was beperkt, slechts een schaduw van de Statenvergadering van vóór de Bataafse Tijd. Dat is goed te zien aan de notulen van hun vergaderingen. Die gaan vooral

over het behandelen van ingezonden stukken van de minister van Binnenlandse Zaken en van Zijne Hoogheid. Aan de andere kant was het toezicht op de gemeenten een belangrijke taak. Bijna alle burgemeesters raadpleegden de Staten bij hun benoemingen, hun beleidsmaatregelen en hun financiën. Een aantal van hen zat ook in de Staten, vaak jarenlang. Die lange zittingstermijn gold voor alle Statenleden. Het was meestal de dood die een einde maakte aan hun provinciale bestuurscarrière.

Conclusie

Een nieuw koninkrijk bleek in personele zin weinig vernieuwing te brengen. Willem I moest zijn staat vanaf de grond toe opbouwen, na jarenlange financiële aderlatingen door de Franse bezetting, de grote demografische gevolgen van de dienstplicht en de politieke wijzigingen in Europa na de val van Napoleon. Hij wenste de oude partijtegenstellingen te beëindigen en zocht bekwame, ervaren bestuurders. Dat betekende dat veel oudgedienden van vóór 1795 in de bestuursbanken gezelschap kregen van heren, die zich onder de Bataafse Republiek, het Koninkrijk Holland of de Franse tijd hadden bewezen. Iedereen trouwens leek het verleden liever te vergeten, want van grote tegenstellingen lijkt geen sprake. Al te heftige politieke emoties waren taboe, dat zou maar leiden tot onoverwinnelijke botsingen zoals in de revolutionaire tijd.

Wat wel opvalt, is dat de katholieken, die in 1795 voor het eerst sinds eeuwen, net als de joden en de dissidente protestanten, deel mochten uitmaken van het bestuur, na 1814 onopvallend maar met veel succes van het pluche werden geweerd. Een groot deel van het katholieke volksdeel had binnen het censuskiesrecht geen stemrecht. Dit is de wortel van het verlangen naar echte emancipatie, uitbreiding van het kiesrecht en meer politieke betrokkenheid. Dit verlangen zou in de komende decennia tot grote onrust leiden.

Bronnen

HUA:

- Staatsbewind der Bataafse Republiek, 1801-1805;
- Staten van Utrecht; Kommissarissen van de kwartieren Utrecht en Amersfoort, 1813-1816;
- Provinciaal Bestuur, 1813-1920.

Literatuur

Aalbers, 1995b / Blok, 1975 / Boomgaard, Van den, 2009 / Bruin, De, 1986 / Bruin, De, 1997a / Bruin, De, 1997f / Elias en Schölvinc, 1991 / Homan, 1978 / Hulzen, Van, 2002 / Immerseel, Van, 2010 / Kemperink en Elias, 2009 / Kernkamp, 1913 / Kossmann, 1974 / Kuiper, 1993 / Pietersma e.a., reds., 2000 / Santen, Von, 1997 / Santen, Von, 2004 / Savornin Lohman, De, 1910 / Vogelzang, 2009 / Vogelzang, 2010b

Noten

- 1 Bruin, De, 1986, 79-83.
- 2 Vogelzang, 2010, 277.
- 3 Strous, 2010, 26.

- 4 D'Ablaing van Giessenburg was weer indirect familie van de verschillende taken van Van Lynden. De familie bewoonde de ridderhofstad Moersbergen.
- 5 Kemperink, 2009, 446.
- 6 Santen, Von, 2004, 154.
- 7 RHC VV, Gemeente Maarssen, 1813-1938, 98; subtitel: 102.
- 8 De Casembroot was getrouwd met de dochter van Jan Jacob van Westrenen van Sterkenburg en ook verwant aan Barchman Wuytiers.
- 9 Geciteerd in: Kuiper, 1993, 280.
- 10 Aalbers, 1995, 55-57.
- 11 Waarschijnlijk Jan Jacob (1784-1871), getrouwd met Elisabeth Jacoba Falck. Eventueel Jan Jacob (1750-1819) getrouwd met Jeanne Meindertzhagen. Beiden zijn afstammelingen van Louis de Geer, de belangrijkste wapenleverancier aan Zweden. Een tak van de familie was opgenomen in de Zweedse adel.
- 12 Santen, Von, 1997.
- 13 Kuiper, 1993, 286 e.v.
- 14 De Van Romondts erfden in 1804 het landgoed Schoonoord in Doorn, maar verkochten dat in 1819. Toen lieten ze bij Zeist een nieuw, gelijknamige buitenplaats aanleggen. De familie was geparenteerd aan de schatrijke Swellengrebel, daarvoor eigenaar van het Doornse Schoonoord.